

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри
«___» _____ 2021 р.

**«ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня
вищої освіти
освітньо-професійної програми
014.01 «Середня освіта
(Українська мова та література)»
Мітько Марини Олексіївни
Науковий керівник:
Євмененко Олена Валеріївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
Рецензент:
Сидоренко О. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри мовних та
гуманітарних дисциплін № 3
Донецький національний медичний
університет

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«___» _____ 2021 р.

Маріуполь – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ЕПІЧНИХ ТВОРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	9
1.1. Місце творчості Миколи Гоголя у структурі шкільної програми з літератури: огляд та аналіз	9
1.2. Вивчення великих і малих епічних творів у школі.....	16
1.3. Інноваційні технології і прийоми навчання літератури.....	24
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2. ПАРАДОКС ГОГОЛЯ: ОДНА З НАЙЗАГАДКОВІШИХ ПОСТАТЕЙ У ЛІТЕРАТУРІ.....	36
2.1. Історія життя і містичної смерті Миколи Гоголя: дослідження, версії.....	36
2.2. Джерела, форми і прийоми вивчення біографії письменника	42
Висновки до розділу 2.....	47
РОЗДІЛ 3. ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ ТВОРІВ М.ГОГОЛЯ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ.....	48
3.1. Особливості вивчення біографії Миколи Гоголя на уроках української та зарубіжної літератури.....	48
3.2. Історична повість «Тарас Бульба» - спроба осмислення української історії.....	59
3.3. Творчість Миколи Гоголя петербурзького циклу: специфіка вивчення	62
3.4. Вивчення творів Миколи Гоголя, винесених на позакласне читання.....	72
Висновки до розділу 3.....	77

ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80

ВСТУП

Художній літературі належить величезна роль у справі виховання шкільної молоді, формуванні гармонійно розвинутої людини. Вона збагачує знання учнів про дійсність, про минуле і сучасне, формує естетичні смаки, вчить давати оцінку будь-яким явищам з позиції загальнолюдських інтересів, а також формує необхідні навички логічного та критичного мислення, виховує національно свідому людину і розвиває її творчу уяву.

У центрі уваги літературного аналізу стоїть людина, особистість зі своїм духовним світом, здібностями, творчим потенціалом. Тому й першочерговим завданням шкільної літературної освіти є формування, у першу чергу, особистості, громадянина і патріота своєї країни. Відродження втрачених критеріїв моральності можливе тільки у процесі утвердження вічних загальнолюдських цінностей і уявлень про добро і зло, правду і кривду в конкретних формах, які може запропонувати література.

Проте останнім часом шкільна програма зазнає значних змін, що позначається на якості викладання дисциплін гуманітарного циклу. У структурі «Нової української школи» формується новий стандарт, що не передбачає вивчення української літератури як окремого предмету. Міністерство освіти і науки України затвердило програми для 5-9 класів, які будуть упроваджені в освітній процес із 2022 року у такому формулюванні: у розділі мовно-літературна освітня галузь пропонується зокрема інтегрований курс літератур (українська та зарубіжна), а також інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська та зарубіжна літератури). Як це позначиться на якості оволодіння літературними навичками, покаже час, але точно можна сказати, що обсяг і глибина занурення в атмосферу твору постраждає. Проте сьогодні базові компетентності, прописані у чинній програмі, є важливими для формування

особистості й будуть сформовані за допомогою традиційних та інноваційних методів викладання літератури.

Актуальність обраної теми. Вимоги до сучасних учителів на відміну від їхніх попередників стали жорсткішими, від них вимагається додаткове опанування нових навичок поза межами предмету – оволодіння навичками роботи в різних комп'ютерних програмах, креативність, прогресивність, відкритість до нових знань, вміння стійко переносити різні виклики часу. Це означає, що учитель-літератор, по суті, має бути обізнаним у різних сферах наук, що і формує його професійні компетентності. Викладання однієї з традиційних дисциплін – літератури – переходить на новий рівень у контексті сучасних суспільних змін і вимагає від викладача креативного підходу в заохоченні школярів до читання художніх текстів.

Попри такі кардинальні зміни у шкільних програмах творчість Миколи Гоголя залишається важливою для формування уявлень школярів про особливості літературного процесу XIX століття в усіх його складнощах. Хоч ім'я цього автора належить до класиків, проте прийоми й технології ознайомлення з його життям і художньою спадщиною можуть бути використані різноманітні.

Метою дослідження є впровадження інноваційних технологій у вивчення творчості Миколи Гоголя у загальноосвітній середній школі на різних етапах засвоєння програмового матеріалу.

У роботі поставлені такі **завдання**:

- розкрити теоретико-методологічні засади вивчення епічних творів у школі;
- з'ясувати сутність освітніх інноваційних технологій і способи їх впровадження у шкільну педагогічну діяльність на уроках літератури;
- узагальнити досвід застосування інноваційних технологій;

- дослідити наукові роботи із вивчення життя і творчості Миколи Гоголя, особливості трактування його діяльності в українських та зарубіжних джерелах;
- розробити приклади інноваційних технік і завдань для вивчення життєвого і творчого шляху М. Гоголя на уроках літератури в школі.

Об'єкт дослідження – теорія і практика застосування інноваційних технологій на уроках української та зарубіжної літератури.

Предмет дослідження – біографія і твори Миколи Гоголя «Тарас Бульба», «Ревізор», «Шинель», «Сорочинський ярмарок», «Ніч перед Різдвом» тощо.

Методологічною основою дослідження є принципи історизму і науковості у вивчення творчості М. В. Гоголя у контексті доби (біографічний та історико-хронологічний метод), а також загальнонаукові (аналіз, синтез, систематизація та класифікація) з метою систематизації та узагальнення досвіду педагогів-практиків і науковців, що розробляють тему впровадження інноваційних технологій в освітній процес; ретроспективний, логіко-системний та хронологічно-структурний для аналізу передумов та етапів впровадження інновацій, з'ясування специфіки та принципів їхньої реалізації у процесі вивчення творчості автора у школі.

Новизна роботи полягає в тому, що вперше здійснено комплексне дослідження вивчення творчості Миколи Гоголя в контексті українського та зарубіжного літературознавства на тлі змін у програмах з літератури, а також запропоновано нові прийоми для ознайомлення з текстами автора в тих умовах і у зв'язку з тими проблемами, з якими зіткнулася шкільна освіта сьогодні.

Теоретична значущість і практична цінність дослідження. Практична значущість отриманих результатів полягає у збагаченні вітчизняної педагогічної освіти новими розробками щодо вивчення творчості Миколи Гоголя із застосуванням інноваційних педагогічних технологій, окреслено перспективи її подальшого успішного застосування у викладанні української та зарубіжної

літератури. Результати наукової розробки можуть бути складовою окремого розділу навчального посібника, науково-методичних рекомендацій із застосування інноваційних технологій у навчальному процесі загальноосвітньої школи під час вивчення творчості письменника.

Дослідженню передувала робота над теоретичною базою: загальні принципи і впровадження інноваційних технологій в освітній процес (праці Н. Андросової, Є. Бондаревської, Ю. Завалевського, Р. Гуріна, О. Янкович, А. Алексюка, О. Зубченко, І. Доброскок, Г. Золотарьової, К. Корсак, О. Адаменко, О. Кіяшко, В. Боголюбова, Н. Абашкіної, В. Кременя, С. Карпенчук, Г. Клімової, Г. Коцури, С. Нікітчиної, І. Прокопенка, В. Безпалька, А. Кудіна, О. Аніщенко, С. Пролеєва, М. Лисенка, П. Сауха, Л. Буркової, Б. Гершунського та ін., зокрема питання педагогічної інноватики досліджували О. Василенко, В. Боголюбов, М. Булинський, В. Гузєєв, М. Потєєв, І. Богданова, Г. Селевко, В. Федоров, Є. Колегов, Т. Назарова, О. Фатхутдінова, В. Бондар, І. Зязюн, В. Паламарчук, О. Абдалова, О. Ісакова, І. Галиця, О. Галиця, В. Докучаєва та ін.); особливості застосування сучасних педагогічних технологій в освітньому процесі – М. Артюшина, Н. Михайлова, М. Радченко, Т. Бабійчук, А. Кочубей, О. Нестеренко, Т. Бекетова, І. Богданова, І. Дичківська, Л. Бондаренко, О. Ісаєва, Ж. Клименко, С. Ветров, А. Гримак, М. Кадемія. Васильченко Л. В., Шевченко В. Л. у науково-методичному посібнику «Дистанційне навчання: науково-методичне забезпечення; інформаційний простір навчального закладу» (2009) зосередилися на проблемних питаннях впровадження комп'ютерних педагогічних технологій, методах проєктування комп'ютерно орієнтованих педагогічних засобів.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загального висновку та списку використаних джерел (177 позицій). Загальний обсяг роботи складає 97 сторінок, з них основного тексту – 79 сторінок.

Апробація результатів роботи. Результати дослідження були оприлюднені під час міжнародних конференцій та реалізовані у вигляді публікацій у збірнику VII Міжнародної науково-практичної конференції International scientific innovations in human life (Манчестер, Великобританія, 15 – 17 грудня 2021 р.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ЕПІЧНИХ ТВОРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Місце творчості Миколи Гоголя у структурі шкільної програми з літератури: огляд та аналіз

Програми, за якими здійснюється навчання, є важливою складовою освітньої системи. Це нормативний документ, на підставі якого планує свою роботу освітня установа. Він визначає зміст, обсяг і формулює вимоги до вивчення певної навчальної дисципліни, розвитку й виховання особистості, формулює перелік ключових компетентностей відповідно до державних освітніх стандартів (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України, і деякі програми – відповідно до положень «Концепції Нової української школи» (набудуть чинності з 2022 року)), навчальних планів і є базою для створення підручників та посібників.

Як це парадоксально не виглядає, але й на сьогодні на сайті Міністерства освіти і науки України представлені програми із вивчення світової літератури, де пропонується творчість Миколи Гоголя як представника російської літератури. Наприклад, програма із поглибленого вивчення пропонує в 9 класі вивчення творів М. Гоголя «Сорочинський ярмарок», «Шинель», «Ревізор», а історичну повість «Тарас Бульба» – у контексті української літератури, зауважуючи, що автор – російський письменник, уродженець України.

Отже, за затвердженими Міністерством освіти і науки України програмами творчість Гоголя вивчається в такому обсязі:

- 1) Зарубіжна література (5–9 класи): Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (затверджена Наказом Міністерства освіти і науки

07.06.2017 №804) (Авторський колектив: О. М. Ніколенко, д. філол. н., проф., зав. кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (керівник авторського колективу); К. В. Таранік-Ткачук, к. пед. н., головний спеціаліст департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України; С. П. Фоміна, зав. сектору науково-методичного забезпечення змісту освіти загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською та іншими мовами національних меншин Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України та ін.) – пропонується ознайомлення учнів із творчістю М. Гоголя таким чином:

– 6 клас у тематичному блоці «Пригоди і фантастика» (загальна кількість годин – 16) поряд із творчістю Ж. Верна («П'ятнадцятирічний капітан»), Р. Л. Стівенсона («Острів скарбів») – один із цих творів на вибір, Ч. Діккенса (за правописом 2019 року правильне написання – Дікенс) («Різдвяна пісня в прозі») пропонується вивчення повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом». Крім цього, пропонується обговорення таких тем: М. В. Гоголь і Україна, музеї М. В. Гоголя в Україні (Полтавщина), фольклорні традиції у творчості автора. Проте акцентується увага на тому, що з біографії вивчаються тільки окремі факти, пов'язані з Україною.

– 9 клас у тематичному блоці «Реалізм» (загальна кількість годин – 13) поряд із творчістю Оноре де Бальзака («Гобсек») пропонується вивчення п'єси «Ревізор» та повісті «Шинель», акцентуючи на такому факті із біографії автора, як так званий «петербурзький етап». У межах переліку творів для додаткового читання у 9 класі пропонується на вибір «Ніс» або «Портрет».

2) Світова література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (класів) із поглибленим вивченням світової літератури (8 – 9 класи)

(розроблена на підставі Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (постанова № 1392 Кабінету Міністрів України від 23.11.2011) і нової програми зі світової літератури для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (наказ № 664 Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 6.06.2012)) (Авторський колектив: д.філол.н., проф., зав. кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка О. М. Ніколенко (керівник колективу), д.філол.н., проф., зав. кафедри світової літератури Львівського національного університету імені Івана Франка Л. В. Мацевко-Бекерська, к.пед.н., головний спеціаліст Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України К. В. Таранік-Ткачук, зав. сектору Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України С. П. Фоміна, зав. навчально-методичного кабінету світової літератури та російської мови Кіровоградського ОШПО імені Василя Сухомлинського О. В. Ревнивцева, учитель-методист гімназії № 117 імені Лесі Українки м. Києва Т. П. Сегеда). У 9 класі в розділі «Реалізм» (заг. кількість – 20 год.) разом із творами Оноре де Бальзака «Гобсек», «Шагренева шкіра», Ф. Достоєвського «Хлопчик у Христа на ялинці», А. Чехова «Людина в футлярі», «Іонич» пропонується вивчення таких творів Миколи Гоголя: «Сорочинський ярмарок», «Ревізор», «Шинель», а для позакласного читання – «Ніс» і «Портрет».

- 3) Модельна навчальна програма «Зарубіжна література. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (рекомендована Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795) (автори: Ніколенко О. М., Ісаєва О. О., Клименко Ж. В., Мацевко-

Бекерська Л. В., Юлдашева Л. П., Рудніцька Н. П., Туряниця В. Г., Тіхоненко С. О., Вітко М. І., Джангобекова Т. А.) пропонує:

– у 6 класі – блок «Пригоди і фантастика» – без зазначення загальної кількості годин для поурочного планування поряд із творами Д. Дефо «Життя і незвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо», Ж. Верна «П'ятнадцятирічний капітан» (1 твір на вибір), Ч. Дікенса «Різдвяна пісня в прозі», А. Ліндгрена «Міо, мій Міо», Ульфа Старка «Чи вмієш ти свистати, Юганно?», «Маленька книжка про любов» (1 твір на вибір учителя) вивчається повість М. Гоголя «Ніч перед Різдвом»;

– 7 клас – у розділі «Козацтво і лицарство в літературі» разом із твором В. Скотта «Айвенго» пропонується вивчення історичної повісті М. Гоголя «Тарас Бульба», але виникає така ситуація, що у програмі української літератури вивчення цього твору заплановане на 9 клас (То для кого тоді розрахована ця програма, зауважимо, затверджена у 2021 році?);

– у 9 класі в блоці «Типові образи й обставини» поряд із твором Оноре де Бальзака «Гобсек» на вибір пропонується два твори М. Гоголя – «Ревізор» або «Шинель». Також пропонується перелік творів для позакласного читання – «Вечори на хуторі біля Диканьки» (6 кл.), на вибір «Ніс» або «Портрет» (9 кл.). Варто відзначити доволі цікаву добірку творів, серед яких нарешті представлено багато сучасних авторів і злободенних для нинішньої молоді тем, проте виникає суперечлива ситуація щодо вивчення твору «Тарас Бульба», який дублюється у програмі з української літератури.

4) Навчальна програма з інтегрованого курсу «Література» – «Література (російська та зарубіжна). 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням російською мовою»:

– 6 кл. – у розділі «Світ пригод» (17 год.) пропонує виділити 5 год. На вивчення твору М. Гоголя «Ніч перед Різдвом», а також напам'ять уривок

із нього, з біографії автора береться до уваги період дитячих та юнацьких років;

– 7 клас – розділ «Із золотого фонду російської літератури» поряд із постатями О. Пушкіна і М. Лермонтова пропонується вивчення твору М. Гоголя «Тарас Бульба». На його вивчення виділено 6 год. Крім цього, програмою передбачене вивчення напам'ять уривку із повісті на вибір: опис степу (розділ II), промова Тараса про побратимство (розділ IX), опис загибелі Тараса Бульби (розділ XII). Оглядово пропонується знайомство зі збірниками «Вечори на хуторі біля Диканьки» і «Миргород», а для самостійного читання передбачається знайомство з «Повістю про те, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем»;

– 8 клас – у розділі «Розмаїття жанрів російської літератури ХІХ століття» на вивчення творчої спадщини Миколи Гоголя виділяється 5 годин. До уваги пропонується дослідження життєвого і творчого шляху в період проживання у Петербурзі, а також аналіз твору «Ревізор». У межах позакласного читання представлені «Ніс», «Портрет» і «Одруження»;

– у 9 класі в розділі «З літератури ХІХ століття» 3 години заплановано на ознайомлення з твором «Шинель», а для позакласного читання пропонуються твори «Мертві душі», «Портрет» і «Ніс».

5) Українська література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (Авторський колектив: Р. В. Мовчан, д. філол. н. (керівник групи); К. В. Таранік-Ткачук, к. пед. н., головний спеціаліст Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України; М. П. Бондар, к.філол. н.; О. М. Івасюк, к. філол. н.; С. А. Кочерга, д. філол. н.; Л. І. Кавун, д. філол. н.; О. І. Неживий, к. пед. н.; Н. В. Михайлова, учитель-методист) – чинна програма, яка пропонує знайомство з твором М. Гоголя «Тарас Бульба» у 9 класі. На вивчення відводиться 4 години. У межах цього часу передбачене ознайомлення з творчістю

письменника, а також літературознавчий аналіз: сюжет твору, система образів, вплив автора на розвиток українського письменства. Варто звернути увагу, що у програмі зазначається варіант для прочитання твору саме в українському перекладі М. Садовського і М. Рильського, за ред. І. Малковича.

Ці програми розроблені на підставі Держстандарту базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 2011 року) та відповідно до положень «Концепції Нової української школи» (від 2016 року), а також модальні навчальні програми для 5–9 класів, які будуть запроваджуватися з 2022 року в контексті розвитку Нової української школи.

Аналіз запропонованих програм свідчить про те, що існує конфліктна ситуація щодо вивчення творчості Миколи Гоголя. У зв'язку з тим, що існує такий безлад у програмах і його творчість вивчається дисципліною «Зарубіжна література» і «Українська література», існує певна парадоксальна ситуація: в усіх випадках автори програм апелюють до українського походження Миколи Васильовича Гоголя і переваги української тематики в його творчості, то чому ж до сьогодні не прийняте вольове рішення визначитися з його приналежністю до української культури остаточно. Багато українських письменників у ХІХ столітті з певних причин мешкали у Петербурзі, але це не робить їх росіянами.

Розглянемо ситуацію вивчення творів М. Гоголя у 9 класі на цей момент. У підручнику з української літератури для 9 класу, автором якого є Олександр Авраменко («Українська література : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл.» (2017)) вивчення творчості письменника починається із роботи над картиною І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Таким чином автор налаштовує учнів на сприйняття твору «Тарас Бульба» в історичному контексті, пов'язаному із боротьбою запорожців із бусурманами. Далі подаються відомості про життєвий і творчий шлях Миколи Гоголя і згадується промовистий факт: «Він був праправнуком полковника козацького війська часів Б. Хмельницького

Остапа Гоголя. Пізніше знаменитий нащадок звеличить його до легендарної постаті й оспіває в образі Тараса Бульби» [2, с. 153]. Далі пропонується цікава інформація про створення самої картини Рєпіним. Скорочений варіант повісті є досить непоказовим. Із цих шматків не складається загальна картина повісті. Вони є епізодичними. Позитивним моментом є ілюстрації, використані автором на тих сторінках, де розташований розділ, до якого ілюстрація має відношення. Надалі ці ілюстрації можна використати у роботі з учнями, але текст повісті варто прочитати без скорочень. Після тексту твору й короткої теоретичної довідки до твору пропонується низка завдань, зокрема кілька тестових завдань з варіантами відповідей і відкриті питання, що потребують розлогої відповіді. Проте жодне із цих завдань, на жаль, не може зацікавити учнів і заохотити їх до читання. Сучасні діти потребують творчого і креативного підходу із застосуванням інноваційних технік і прийомів.

У підручнику для 9 класу із зарубіжної літератури (Паращич В. В. «Зарубіжна література. 9 клас» (2017)) вивчення творчості Миколи Гоголя починається із промовистого епіграфа: «Як письменник, Гоголь сформувався на ґрунті давньоукраїнської літератури, його творчість увібрала родові барокові ознаки, тому гоголівські твори близькі до української барокової проповіді, повчального слова і до старої інтермедії, вертепної драми, побутового анекдоту, бурлеску. Ю. Барабаш» [112, с. 210]. У цій цитаті немає жодного апелювання до російської літератури чи літературної, культурної традиції сусідньої країни. То чому ж знову постає питання про те, що це не український автор. В описі життєвого шляху більше уваги звернено на період перебування письменника у Петербурзі. Далі подається ґрунтовний аналіз програмових творів і питання для обговорення.

Отже, М. В. Гоголь – єдиний письменник, творчість якого вивчається в контексті двох літератур. Проте це, на нашу думку, не можна назвати позитивним моментом, адже приналежність до мистецтва певного народу для нього

нівелюється безпідставно. Протягом тривалого часу вивчення його творчості пропонувалося тільки в контексті вивчення російської літератури, потім – у межах зарубіжної, але тематика більшості творів і захоплення українським фольклором свідчить про те, що місце його імені і спадщині в українській культурі.

1.2. Вивчення великих і малих епічних творів у школі

Вивчення епічних творів потребує ґрунтовного підходу до аналізу, що передбачає заглиблення у зміст твору, тлумачення окремих його частин в історичному, політичному, соціальному контексті. Епічний спосіб художнього оповіді – це, у першу чергу, об'єктивне відтворення подій без втручання автора.

Г. Токмань пропонує таке тлумачення епосу: «це оповідь, яку ведуть від реального чи умовного наратора (оповідача), тому в ньому наявні два типи мовлення – автора і персонажів» [152, с. 149]. Шкільною програмою передбачене вивчення епічних творів різного обсягу – роман, повість, оповідання тощо, кожен з них має свою структуру аналізу. Традиційно аналіз епічного твору має таку структуру, але за будь-яких умов до цієї роботи варто підготуватися заздалегідь: історія написання твору (вона може бути тісно пов'язаною з сюжетом твору); історичний контекст (залежить від передумов написання і змісту); рід, жанр, жанровий різновид; тематика і проблематика; композиція твору (зовнішня композиція, сюжет з визначенням його різновиду: соціальний, політичний, побутовий, морально-етичний, психологічний), позасюжетні елементи (саме вони роблять твір художнім), групування персонажів); образна характеристика; ідейний зміст твору; мовні особливості тексту. Ганна Токмань («Методика навчання української літератури в середній школі») зауважує на типових недоліках аналізу епічних творів у школі – «розмежування змісту і художньої форми твору, зведення композиції до фабули, а характеристики персонажа – до

опису життєвої долі, звужене визначення ідейного змісту та ігнорування проблематики» [152, с. 150].

Тож традиційними помилками шкільного аналізу є саме розмежування усіх цих компонентів і відсутність комплексного аналізу й незначного досвіду школярів для широкого охоплення і усвідомлення описуваних автором подій. Звичайно, більшість творів, крім історичної основи, передбачає ще розуміння специфіки стосунків між людьми, а досвід школярів обмежений спілкуванням у родині, у колі друзів і відсутністю досвіду вирішення важливих життєвих проблем, які за них розв'язують дорослі. Тож глибокого аналізу очікувати не варто, але й дати можливість дитині висловитися необхідно, адже програмою передбачене формування у школярів таких компетентностей: «готовність і здатність працювати з текстами різних художньо-естетичних систем, культурноісторичних епох, світоглядних орієнтирів, традицій і стилів: розуміти зміст прочитаного, з'ясувати авторську позицію і художні засоби донесення її до читача, творити на основі прочитаного власні смисли щодо порушених проблем, висловлювати власну (подеколи критичну) позицію стосовно прочитаного, сприймати художній твір як чинник формування життєвого досвіду та соціально-психологічного й соціокультурного становлення» [154, с. 5].

Передбачається, що формування визначених компетентностей зумовлене потребою реагувати на виклики сьогодення, коли здобуті навички допоможуть знайти вихід із різних життєвих ситуацій, озброївшись досвідом літературних персонажів. На думку Б. Степанишина, урок літератури тільки тоді забезпечить свою навчальну і виховну мету, коли усі висновки про художній твір будуть зроблені на основі повного дослідження тексту, а художні явища трактуватимуться з мистецької точки зору [141].

Для кожного класу передбачається свій рівень аналізу епічного твору, котрий зумовлюється певним рівнем літературної підготовки школярів. Відстежуючи розвиток дії в часі та просторі, школярі здобувають навички давати

оцінку життєвим явищам, розглядати їх у нерозривному зв'язку з певною історичною епохою. Аналіз кожної із частин, розділу або епізоду має бути однією із ланок загального ланцюга аналізу і переходом до розуміння персонажів. Характер образу-персонажа реалізується в його діях, думках і вчинках. Після цього учням не важко усвідомити зв'язок усіх складових твору – сюжетних і позасюжетних елементів. Вивчення епічних творів має бути побудоване таким чином, щоб був зрозумілий взаємозв'язок усіх його складових, які разом дають цілісну картину життя людини в суспільстві.

Великі за обсягом епічні твори, як правило, вивчаються протягом кількох уроків, тому важливо продумати послідовність аналізу, щоб створилася загальна картина розуміння тексту, а також щоб оцінити враження учнів від прочитаного й усвідомленого.

У контексті емоційної оцінки художнього епічного тексту Ганна Токмань зауважує на тому, що старші школярі більше цікавляться внутрішньою драмою персонажа, оскільки в цьому віці їхня увага до власного «я» загострюється, їх значно більше цікавить проблема вибору: «Старшокласники схильні до пошуку в епічному творі ситуацій морального вибору, самопізнання. Учитель має разом з ними уважно розглядати засоби психологізму, використані письменником, т.зв. вічні питання та злободенну проблематику твору на фоні суспільного контексту – доби, зображеної у творі, часу написання тексту, сучасності» [152, с. 151]. Не випадково повість Миколи Гоголя пропонується для вивчення у 9 класі, коли в учнів уже сформовані певні уявлення про світ, про історичні процеси, на тлі яких відбуваються події, сформовані певні принципи, які допоможуть усвідомити вчинки героїв.

Тож під час вивчення таких творів необхідно дотримуватися принципу – чим старший учень, тим більше уваги необхідно приділяти естетичному наповненню твору, зокрема ролі позасюжетних елементів, засобам

характеротворення, а на рівні проблеми та ідеї більше уваги звертати на філософську складову та вічні теми і проблеми.

До традиційних видів роботи з епічним твором належать: складання плану епічного твору, переказування, усне малювання, складання кіносценарію. Проте залежно від вікової категорії і рівня підготовки цей аналіз відбувається із різним ступенем заглибленням. Кожен із них має переваги і недоліки, але жодний не може використовуватися окремо. Бажано застосовувати їх комплексно, залежно від формату роботи. Тож складання плану епічного твору привчає учнів слідувати за розгортанням сюжету твору, чітко розуміти морфологію твору, особливості описів, послідовність картин життя. Такий вид роботи учитель починає використовувати ще в 5 класі, але діти в цьому віці складають звичайний і цитатний плани. Євген Пасічник пропонує такі види роботи з планом, вважаючи їх ефективними: «поділити текст на частини відповідно до запропонованого плану; замінити цитатний план звичайним; деталізувати певний пункт плану; замінити простий план на складний» [112, с. 293]. У 6 ж класі на основі плану навчаються характеризувати літературних персонажів, отже, застосовується цитатний план, але цей аналіз поглиблюється за рахунок різних принципів – часового, просторового, комбінованого. Часто спостерігаються схожі помилки: невміння розрізняти родові та видові поняття; невміння побачити логічні зв'язки між окремими компонентами, як наслідок увага до незначущого та ігнорування важливого моменту; стилістична, граматична та синтаксична неграмотність. До того ж, доволі часто учителі вдаються до такого виду роботи як просте переказування тексту. На нашу думку, не варто захоплюватися тільки цією формою роботи, адже вона не формує всі необхідні навички роботи із текстом. Тому потрібно обов'язково підсилювати іншими. Тож підготовка до переказування передбачає: складання плану, вибір конкретної частини твору, творче опрацювання досліджуваного матеріалу, усний переказ за планом.

Г. Токмань дає пояснення найпоширеніших видів переказування художнього тексту: детальний переказ, де учень «має зберегти послідовність подій, передати їхню суть і обставини» [152, с. 153]; переказ-витяг – вибіркоче відтворення фрагменту з твору доцільно «використовувати його як аргумент під час проведення літературознавчого диспуту: переконливішим буде виступ, який спирається на текст» [152, с. 153]; стислий переказ, який зорієнтований на важливі моменти твору, і таким чином «в учня формується вміння виокремлювати головне, опускає другорядне» [152, с. 153]; художній переказ має на меті зосередження на найяскравіших моментах тексту. На думку Г. Токмань, останній є найскладнішим видом переказу, оскільки «естетичне почуття розвивати нелегко, проте саме він максимально наближає школяра до мистецтва слова» [152, с. 154]. Вона рекомендує до цього виду переказування обирати твори яскраві та оригінальні.

Наступним видом роботи з текстом є усне малювання. Для нього, як правило, береться невеликий за обсягом твір, наприклад, оповідання або уривок із твору. Учні повинні провести таку роботу: із запропонованого тексту виділити пов'язані між собою картини, вигадати для них заголовки, поміркувати над тим, як би вони відтворили цю картину і на які деталі звернули увагу: що має бути головним, а що – другорядним. Учителі часто застосовують цей вид роботи у групах як колективне складання словесних ілюстрацій до обраних учителем епізодів, а також під час розгляду ілюстрацій, створених художниками до якогось епізоду твору. Змальовуючи життя, автор створює не лише зорові й слухові образи, відзначаються своєрідністю сприймання образи-символи, алегорії. Усне малювання повинно обов'язково супроводжуватися іншими видами роботи. Такий вид діяльності краще застосовувати у середніх класах.

Складання кіносценарію варто пропонувати учням, які вже розуміють специфіку кіномистецтва й вивчають великі епічні твори. Щоб скласти кіносценарій, треба визначити вузлові моменти, намітити послідовність його

картин, дати заголовок кожній картині й детально описати їх. Перед початком виконання цих завдань можна запропонувати учням подивитися фрагмент фільму, який побудований на сюжетній основі цього ж твору. Учням слід пояснити, що відтворюючи окремі епізоди, автори фільму користуються різними планами художнього зображення дійсності. Великий план використовується тоді, коли ставляться завдання привернути увагу до певних об'єктів, окремих рис зовнішності героїв. Важливі об'єкти, які не вимагають особливо детального розвитку, переважно зображуються середнім планом, якщо виникає необхідність показати тло, на якому відбувається дія, треба користуватися заготовленим планом. Перш ніж скласти план дії, учні розв'язують для себе кілька питань: яке мусить бути звучання фільму; що може, що не може бути екранізоване. Для складання кіносценарію треба врахувати такі етапи роботи: вибір залежних частин твору; визначення в тексті основних епізодів; вибір назви сценарію; перелік дійових осіб; аналіз тексту кожного епізоду; підготовка першого (чорнового) варіанту сценарію. Звичайно, такий вид роботи потребує значних зусиль і часу, який не може бути обмежений уроком. Тому учитель, розраховуючи час на вивчення такого твору і застосування складання кіносценарію, має чітко визначити ті етапи роботи, які виконуються під його керівництвом у класі, і ті, які будуть запропоновані дітям для виконання самостійно.

Інсценізація твору вважається однією із ефективних форм роботи, оскільки розвиває творчу уяву дітей. На відміну від складання кіносценарію, цей вид роботи передбачає і практичне відтворення, тобто виконання за тими ролями, які були визначені: «Складнішим видом роботи є теоретичне інсценування, за якого учні мають написати драматичну сцену як постановку певного уроку з епічного твору на одну дію. Потрібно скласти перелік дійових осіб; визначити картини і яви; написати ремарки з описом декорацій, скориставшись описами пейзажів та

інтер'єрів, продумати репліки персонажів, перемежовуючи їх ремарками із зауваженнями до акторів» [152, с. 154-155].

Крім цього, Ганна Токмань пропонує ще один вид роботи з епічним текстом – використання карток-завдань, який передбачає індивідуальний підхід до учнів, а для старшокласників варто обирати найяскравіші епізоди.

Тож робота з епічним текстом чи не одна з найскладніших, яка включає низку прийомів у різних їх комбінаціях, залежно від поставленої мети і розумової підготовки учнів. Звичайно, тут йдеться про традиційні форми роботи з текстом, але сьогодні диктує нові правила і усвідомлення того, що сучасні діти потребують нового підходу до вивчення художніх творів і спонукання до їх прочитання повинне будуватися на інших засадах, що стимулює вчителів до пошуку нових прийомів і оригінальності. Сучасні діти потребують абсолютно іншого підходу до вивчення художніх текстів, і сучасна школа висуває перед учителем такі вимоги – навчити дітей не відтворювати засвоєний матеріал, а вміти його застосувати, тобто усі форми роботи повинні бути зорієнтовані на розвиток навичок критичного мислення, глибокого розуміння прочитаного матеріалу, але із активним застосуванням усіх сучасних засобів.

Творчість письменників-класиків викликає найменший інтерес у сучасних читачів, але, йдучи за програмою, учитель повинен заохотити їх до прочитання творів, що пережили роки, і довести, що вони не втратили своєї актуальності і мають бути цікавими і сьогодні.

Творчість Миколи Гоголя досить розмаїта тематично й сюжетно: автор порушує як злободенні питання значущості людини у суспільстві і життя пересічної особистості, так і вдається до традиційних сюжетів народного українського фольклору, переносячи цих персонажів у літературну площину, а також до історичного минулого із бажанням зрозуміти й осмислити дії і вчинки представників славного минулого України.

Протягом останнього десятиліття учителі-практики займалися розробкою уроків за творами Миколи Гоголя: О. Топільницька («Гоголь і Україна. Вплив української культури на творчість М. Гоголя. 9-й клас», 2014), А. Щербина («Гоголь і його творчість в образотворчому мистецтві: екскурсія в картинну галерею кабінету зарубіжної літератури», 2009), М. Шумський («Николай Гоголь «Шинель», 2017), Е. Ядровська («Повесть о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем», 2005) С. Янковий («Система уроків з вивчення повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба». 7 клас», 2010), Л. Яценко («М. В. Гоголь «Тарас Бульба». Зображення любові до України, героїзму, мужності й ратної звитяги в боротьбі за рідну землю. 7-й клас», 2015); уроки компаративного аналізу – І. Ханчук («Урок компаративного аналізу повісті Миколи Гоголя «Шинель» та оповідання Панаса Мирного «П'яниця», 2013), С. Федорова («Порівняльний аналіз творів М. В. Гоголя «Вечір проти Івана Купала» та Й. В. Гете «Фауст». 9-й клас», 2016), С. Стрельник («Урок-зіставлення за повістями Ч. Діккенса «Різдвяна пісня у прозі» та М. В. Гоголя «Страшна помста». 6-й клас», 2017), О. Пархоменко («Відсутність світла та любові, або тема «маленької людини» в повісті М. Гоголя «Шинель» та новелі Ф. Кафки «Перевтілення», 2011; «Урок компаративного аналізу «Історична тема в художній прозі. Рицарство і козацтво». 7-й клас», 2012), В. Пшенишна («Так ось вона, Січ!: урок компаративного аналізу повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» та творів українського епосу», 2009), Т. Потапова («Урок з елементами компаративного аналізу за творами О. де Бальзака «Гобсек», І. Карпенко-Карого «Хазяїн», М. Гоголя «Мертві душі». 10-й клас», 2012), Г. Рак («Петербург – велике горе «маленьких людей»: урок за темою «Образ Петербурга в романі Ф. Достоевського «Злочин і кара» та повісті М. Гоголя «Шинель»», 2012), С. Стрельник («Історична тема в художній прозі. Лицарство і козацтво (урок компаративного аналізу). 7-й клас: урок зарубіжної літератури за романом В. Скотта «Айвенго» та повістю М. Гоголя «Тарас Бульба»», 2017; «Зіставлення

роману О. Уайльда «Портрет Доріана Грея» та повісті М. В. Гоголя «Портрет». 10-й клас», 2017) тощо.

Наше завдання – запропонувати свої варіанти завдань щодо вивчення творчості письменника, застосовуючи інноваційні методи і прийоми, які стануть інформативними та цікавими для сучасних школярів.

1.3. Інноваційні технології і прийоми навчання літератури

Поняття «інноваційні технології» увійшло до наукового вжитку порівняно нещодавно. Воно пов'язане з переосмисленням освітнього процесу, розумінням того, що в часи кардинальних суспільних змін і швидкого технологічного розвитку традиційні прийоми викладання втрачають свою силу і актуальність. Тож виникла необхідність поповнити педагогічну скарбницю новими засобами взаємодії учителя й учнів.

Поняття «інноватика» з англійської мови перекладається як нововведення. Відносно до освітньої діяльності йдеться про переосмислення ходу навчально-виховного процесу з метою його покращення, вдосконалення та урізноманітнення. На сьогодні в цьому напрямку триває активна робота, яка сприяє збагаченню методики новими формами роботи з дітьми.

Тож інноваційні технології (за визначенням М. Кларіна) – це «система, сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних та методологічних засобів, що їх використовують для досягнення педагогічної мети» [47]. Звичайно, це не єдине визначення поняття, але, на нашу думку, воно найточніше передає ті завдання, які ставить перед собою сучасна педагогіка.

Так само й Г. Токмань влучно зауважує, що інноваційна технологія навчання – це «система новаторських способів педагогічних дій, форм і засобів навчання, спрямована на оптимізацію процесу навчання» [152, с. 247]. Уже сформувалася класифікація, у межах якої можна згрупувати і проаналізувати нові форми взаємодії учителя й учнів:

- 1) інтерактивне навчання – це спеціальна форма активності, яка передбачає створення комфортних умов навчання, коли кожний учень реалізує свій інтелектуальний потенціал у постійній взаємодії з наставником – учителем. Іншими словами – це навчання діалогу, під час якого розв’язуються програмові питання і формуються особистісні якості школярів. До такого виду навчання Ганна Токмань рекомендує залучати всіх учнів (кількість учасників не має перевищувати 30 осіб), подбавши про їхню психологічну підготовку, чітко дотримуватись регламенту і змінити традиційний вигляд приміщення для занять, розставивши столи «ялинкою», щоб організувати роботу в малих групах.
- 2) ігрові технології навчання – це процес засвоєння матеріалу через навчальну гру (синонім – «імітація»). Серед них виділяють такі види ігор: виховні, пізнавальні, розвиваючі, навчальні, тренувальні, узагальнюючі, творчі, продуктивні тощо.
- 3) інтегроване навчання – це навчання, під час якого учитель допомагає учню спрямувати свою діяльність на досягнення мети, але не ставить його у певні часові рамки.
- 4) мультимедійні технології – це взаємодія учителя й учнів через технічні засоби зв’язку, що дозволяє бути мобільним і відкриває межі для спілкування на онлайн-рівні. Ця технологія застосовується як абсолютно новий формат навчального спілкування.
- 5) мережеві технології як ніякі інші стали актуальними останнім часом, оскільки запустили систему спілкування учителя, учнів та шкільної адміністрації через Інтернет. У цьому випадку стали активно застосовуватися такі форми комунікації: електронна пошта та телеконференція.

Цей перелік постійно поповнюється новими формами. Педагогічна наука відкрита для впровадження нових технологій.

У межах літературної освіти виділяють:

- 1) Дидактичну евристику (технологію, що передбачає виявлення індивідуальної обдарованості кожного учня). Г. Токмань визначає такі риси, які повинні бути в учня: «чутливості до літературознавчих проблем; схильності до завдань дивергентного (лат. *divergentia* - розходження) типу – багатоаспектних завдань, що можуть мати варіанти розв'язку..., пошуку різних підходів до їх розв'язання; гнучкості мислення; генерування ідей; легкості асоціювання; здатності до прогнозування; логічної пам'яті; концентрації уваги; здатності до оцінювання, самокритичності, прагнення до самовдосконалення» [152, с. 248]. У межах цієї технології пропонується застосовувати такі прийоми: сократична бесіда, придумування, аглютинація, синергетика тощо.
- 2) Сугестопедична технологія у своїй основі має принцип навіювання. У межах вивчення літератури вона ґрунтується на таких принципах (за Г. Токмань): принцип радості і ненапруженості; принцип єдності свідомого і несвідомого [152, с. 253].
- 3) Концентроване навчання спирається на блочну систему вивчення матеріалу. Об'єднання творів у тематичні блоки сприяє успішності застосування цієї технології. У його контексті застосовують так звані «блокові схеми» – ґрунування, опорні таблиці, які класифікують таким чином: фрейм, блок-схема, таблично-матрична опора, синтетичний опорний конспект.
- 4) Технологія текстотворення ґрунтується на принципі вільного творчого написання текстів учнями і реалізується за допомогою етапів: «ґрунування», інтерв'ю в парах, складання кластера (проекту,

детального плану), три варіанти початку, вільне письмо, медитаційне письмо під музику, «читання роботи стіни» (проводять удому, щоб виявити на слух зайві слова, нечіткі частини тексту), правка і редагування первинного тексту, читання з авторського крісла (всім – у класі)» [152, с. 257].

- 5) Продуктивна технологія – «наближає учнівську діяльність до професійної, перетворюючи навчальний результат на соціально-значущий продукт» [152, с. 258].
- б) Модульно-розвивальне навчання реалізується через самостійну роботу учня за індивідуальною навчальною програмою, учитель у цьому випадку перебирає на себе функції консультанта.

Кожна із цих технологій доповнюється прийомами, які можуть поєднуватися й змінюватися залежно від поставленої учителем мети і програмового матеріалу. Звичними на сьогодні стали такі прийоми: акваріум, мозковий штурм, ажурна пилка, експертиза, алгоритм, «роби так, як я», ділова гра, редакційний кошик, панельна дискусія, форум, дебати, лабіринт дій, «думай і слухай», мікрофон, незакінчені речення, тренінг, рефлексія, програма саморозвитку тощо. Кожен із цих прийомів неодноразово був реалізований на практиці і тому освітня система потребує поповнення цього переліку, що і робиться в контексті впровадження інноваційних технологій.

Особливістю сучасних технік є те, що в переважній більшості вони розроблялися не для сфери освітнього застосування, найчастіше це сфера менеджменту і маркетингу, але адаптувавшись в освітній практиці, вони мали успіх в учнів і викликали інтерес, оскільки за допомогою їх залучається багато учасників, використовується багато візуального матеріалу і дається можливість вільно висловлювати свої думки, доводячи і аргументуючи їх.

До того ж спонукала до пошуку нових форм роботи в системі освіти і глобальна ситуація, яка змінила світ і звичне життя людей в усіх країнах. Змінюватися змушена була і система освіти.

У світлі останніх подій – пандемія Ковід-19 – актуальним стало впровадження дистанційних прийомів навчання. Практика показала, що українська система освіти виявилася не готовою до такої кардинальної зміни ситуації в силу певних обставин: низький рівень технічного забезпечення навчальних закладів, відсутність бажання у вчителів відходити від традиційної класно-урочної системи викладання, як кажуть, второваними шляхами, а найголовніше – відсутність інтересу самих учнів до такої форми навчання. Саме незацікавленість вчителів і відсутність інтересу учнів сформувалися у проблему, яка спричинила незнання предмету школярами.

Сучасні діти, так звані представники покоління Z, мають зовсім інший погляд на світ, а тому традиційні форми викладання шкільних дисциплін втратили свою актуальність. Зараз багато говориться про креативність учителя а також формування soft skills учнів, прописані у кожній програмі шкільних дисциплін. Зокрема під час вивчення літератури в учнів повинні формуватися такі навички: «...предметною компетентністю, за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, буде літературна. Її трактуємо як готовність і здатність працювати з текстами різних художньо-естетичних систем, культурно-історичних епох, світоглядних орієнтирів, традицій і стилів: розуміти зміст прочитаного, з'ясувати авторську позицію і художні засоби донесення її до читача, творити на основі прочитаного власні смисли щодо порушених проблем, висловлювати власну (подеколи критичну) позицію стосовно прочитаного, сприймати художній твір як чинник формування життєвого досвіду та соціально-психологічного й соціокультурного становлення» [154].

Крім цього, останнім часом психологи виокремили ще одну категорію дітей – покоління K (K – від коронавірус) або Generation C – це покоління дітей

6–16 років, які застали пандемію [116]. У цього покоління сформувалися певні звички, зокрема вони стали пізніше просинатися, поживно снідати, не обмежуючись сухими сніданками, а також допомагати по господарству. Проте виникли й проблеми: діти більше часу проводять за комп'ютерами і намагаються опанувати усі дисципліни самотужки або покладаючись на допомогу батьків. Ця «допомога» стає психологічним навантаженням як для дітей, так і для їхніх родичів, адже старшому поколінню доводиться паралельно із своїми прямими обов'язками занурюватися в кожний предмет, намагатися пригадати матеріал самим, щоб витлумачити його дітям. У переважній більшості випадків вчителі обмежуються перевіркою того, що спробували зробити учні, отримавши завдання через гуглкласрум. Перша спроба дистанційного навчання навесні 2020 року стала великим випробуванням для всіх, проте уже наприкінці 2021 року вчителі мають достатньо інструментів, щоб доступно викласти матеріал навчальної дисципліни і провести його якісну перевірку. На сьогодні уже сформульовані рекомендації щодо використання різних прийомів під час дистанційного опанування предметів і нарешті прийшов час активного їх застосування не тільки у сфері вищої освіти, а й загальноосвітньому середовищі: Ніколаєнко С. «Дистанційна освіта – крок до створення інформаційного суспільства: тези із доповіді Міністра освіти і науки України на Підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2007 року «Якісна освіта – запорука самореалізації особистості» (2007), Васильченко Л. В. «Дистанційне навчання: науково-методичне забезпечення; інформаційний простір навчального закладу» (2009), Пасічник О. В. «Дистанційна форма уроку» (2009), «Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія» за редакцією М. Л. Смульсон (2012), Химинець А. А. «Фрагменти конспектів уроків з теми «Аналіз поетичного твору»: скарбничка дистанційного тренінгу» (2012) тощо.

Більш-менш успішне впровадження дистанційного навчання в освітній процес загальноосвітніх шкіл став можливим саме завдяки активному розвитку

інформаційних технологій і умінню користуватися технічними засобами широким колом користувачів. Найбільше проблем з адаптацією до нових умов роботи у вимушеному онлайні стала неготовність старшого покоління учителів швидко переорієнтуватися на нові умови і відійти від традиційних форм і методів навчання. На сьогоднішній день питання впровадження дистанційного навчання розглядалося тільки стосовно вищої школи, чому була низка причин: самоорганізація того, хто планує здобути певну професію, вищий рівень відповідальності і розуміння своєї мети. Тому і наукових розробок, які стосуються дистанційного навчання у вищій школі, дослідження його теоретичного й практичного аспектів значно більше. Зокрема наукові розвідки таких учених: зарубіжних авторів – С. Гурі-Розенбліта, М. Мура, С. Вайта, І. Ібрагімова, О. Полат та ін., а також українських науковців – А. Кузьмінського, П. Федорук, О. Довгого, Л. Васильченко, Е. Веренича, В. Бикова, П. Дмитренко, В. Гриценка, А. Гуржия, Б. Шуневича, Г. Козлакової, І. Козубовської, В. Колоса, С. Кудрявцевої, В. Сагарди, В. Олійника, П. Стефаненко та інших.

Саме дистанційна форма навчання як окрема форма здобуття освіти була визначена у Законі України «Про вищу освіту», крім того, розроблене «Положення про дистанційну освіту». Проте сьогодні поставило перед освітянами нове завдання – поширити дистанційну форму і на загальну базову освіту. Оскільки період карантину не обмежився двома тижнями, а періодичні локдауни з виходом на дистанційне навчання тривають уже другий рік, то ж шкільна освіта змушена була підлаштовуватися під умови і виконувати свої програмові зобов'язання перед здобувачами освіти. За основу можна взяти визначення «дистанційна освіта» (за Кухаренком В. М.): «систематичне цілеспрямоване навчання, яке здійснюється на деякій відстані від місця розташування викладача. При цьому процеси викладання і вивчення розділені не тільки в просторі, але і в часі» [69, с. 12]. При цьому Яценко Г. Ю. дає ширше визначення, яке точніше реалізує завдання дистанційного навчання стосовно

середньої школи: «організований, за певними темами і навчальними дисциплінами, навчальний процес, що передбачає активний обмін інформацією між учнями і викладачем, між самими учнями, і який використовує максимальною мірою сучасні засоби нових інформаційних технологій (аудіовізуальні засоби, персональні комп'ютери, засоби телекомунікацій)» [177]. Його ми й візьмемо за основу для розробки деяких прийомів і форм роботи з художнім текстом, а точніше творами Миколи Гоголя у програмі української і зарубіжної літератури. У статті, присвяченій впровадженню дистанційного навчання в шкільну освіту, О. Фіданян визначила такі характерні риси дистанційного навчання: гнучкість, модульність, паралельність, велика аудиторія, економічність, технологічність, позитивний вплив на учня, якість. Варто звернути увагу на кілька аспектів, виділених авторкою, які, на нашу думку, є найбільш актуальними у процесі навчання дітей літературі – це технологічність («використання в навчальному процесі нових досягнень інформаційних технологій, які допомагають людині стати членом світового інформаційного простору» [161, с. 77]) та позитивний вплив на учнів («підвищення творчого й інтелектуального потенціалу здобувачів освіти за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, використання сучасних інформаційних технологій, уміння самостійно ухвалювати відповідальні рішення» [161, с. 77]).

Дистанційне навчання відкриває перед учнями такі можливості, що дає змогу вчителю запропонувати більше різноманітних творчих завдань і проєктів, які не обмежаться 45-ма хвилинами урочного часу, а дадуть можливість за допомогою комп'ютерного обладнання зібрати необхідну інформацію, структурувати її і представити у вигляді презентацій різних рівнів.

Впровадження у шкільну освітню практику нових способів отримання і накопичення знань, а також формування на їх основі певних навичок вплинуло на переосмислення недосконалості сучасної освітньої системи. Оскільки дистанційна форма навчання кардинально змінює взаємодію учителя з учнями,

то змінюється і саме сприйняття матеріалу. Шкільна освіта переходить на кардинально новий рівень з нехарактерними для неї ознаками, де основою є самостійна робота, а вчитель виступає в ролі тьютора, наставника, який консультує і спрямовує дії учнів, основна частина роботи припадає саме на самостійне опанування знаннями. Така форма роботи дає широкі можливості для застосування навичок самостійної роботи. Проте є певні проблеми, з якими зіткнулася шкільна освіта у впровадженні дистанційного навчання на період загальнодержавного карантину – учні й вчителі виявилися не готовими до такого формату, оскільки вчителі звикли до академічного викладання дисциплін в офлайн, а діти у своїй переважній більшості не володіли навичками самостійного навчання та навчання у співпраці. Ці звички довелося формувати уже у процесі екстремального навчання, але саме воно спонукало середню освіту нарешті піднятися на цей щабель рівня розвитку освіти.

Для задоволення потреб і збільшеного попиту на спілкування і навчання в мережі виникла необхідність у вдосконаленні комунікативних технологій, що спричинило появу таких майданчиків для обміну інформацією, за допомогою яких велося навчання: платформи для відеозв'язку – Zoom, Skype, Hangouts, WhatsApp, Viber, Facebook Messenger, Google Duo, Google Meet. Жодна з них не створювалася спеціально для освітньої сфери, але в силу певних обставин найбільш затребуваними стали Zoom, Skype і Google Meet як найпростіші у застосуванні і з необхідним для ведення уроку переліком можливостей. Зокрема на платформі Google активно застосовуються освітянами такі вкладення: Google-пошта для розсилки інформаційних листів, Google Classroom для створення окремої вкладки з предметом і можливістю безпосереднього спілкування з учнями, поширенням важливих новин про предмет, надсиланням завдань і коментарів до них, а також оприлюдненням оцінок за виконані завдання. Крім цього, цікавим і важливим для оперативного і незаангажованого оцінювання знань є вкладка Google-форма за допомогою якої можна створювати контрольні

тести, які формуються і відправляються на перевірку до викладача одразу після проходження його учнями. Такий спосіб перевірки знань також можливий і доволі популярний на сайті «На урок», де також можна приєднати учнів, створивши групу, і відкрити доступ до тесту із часовими обмеженнями і обмеженою кількістю спроб. У цьому випадку значно полегшується робота вчителя за рахунок того, що тестові завдання перевіряються автоматично, робота вчителя – виставити оцінки в журнал. Таким чином, ці технології дають можливість для накопичення інформації, реалізації знань, консультування за допомогою відеозв'язку і чатів тощо.

Отже, вагу застосування інноваційних комунікаційних технологій в процесі дистанційної освіти важко переоцінити. Вона відіграють важливу роль в організації усього навчального процесу і впливають на ефективність і результативність проведення занять.

Висновки до розділу 1

Шкільні програми, які зараз є чинними, дають уявлення про те, в якому стані зараз знаходиться вивчення літератури. Аналіз чинних і нових програм засвідчує той факт, що творчість Миколи Гоголя і до сьогодні представлена в переліку класичних зразків як української, так і зарубіжної (російської) літератури. Ця невизначеність викликає певні питання стосовно того, як цілісно вивчати творчість автора, адже в програмі з української літератури вивчається повість «Тарас Бульба» про козацтво, а з біографії детально вивчається тільки період життя і творчості, пов'язаний з Україною і рідною Полтавщиною. То в контексті зарубіжної літератури Микола Гоголь уже трактується як російський письменник і вивчається значно більше творів автора, зокрема ті, які були написані в період проживання у Петербурзі, а також, що дивно, ті, де змальовується український колорит, українська демонологія, українське село («Вечори на хуторі біля Диканьки» та ін.). Тому пояснити цю абсурдність складно. Варто науковцям врешті визначитися і повернути письменника-класика в лоно вітчизняної культури, яку він прославив своїми творами.

Аналіз його творів має ґрунтуватися на загальних методичних засадах, прописаних науковцями-методистами. Йдеться про традиційні форми роботи з епічним текстом, але сьогодні диктує нові правила і усвідомлення того, що сучасні діти потребують нового підходу до вивчення епічних художніх творів і спонукання до їх прочитання повинне будуватися на інших засадах, що стимулює вчителів до пошуку нових оригінальних прийомів.

Творчість Миколи Гоголя досить розмаїта тематично і сюжетно: автор порушує як злободенні питання значущості людини у суспільстві і життя пересічної особистості, так і вдається до традиційних сюжетів народного українського фольклору, переносячи цих персонажів у літературну площину, а також до історичного минулого із бажанням зрозуміти і осмислити дії і вчинки

представників славного минулого України. Для детального і цікавого аналізу в методиці літератури існують всі інструменти, підкріплені інноваційними методами і прийомами, що є актуальними в навчанні сучасної молоді. Ці техніки успішно закріпилися в освітній практиці. За допомогою їх залучається багато учасників, використовується багато візуального матеріалу і дається можливість вільно висловлювати свої думки, доводячи і аргументуючи їх.

Крім цього, спонукала до пошуку нових форм роботи в системі освіти і глобальна ситуація, яка змінила світ і звичне життя людей усіх країн. Змінюватися змушена була і система освіти. Тому вона поступово змістилася з офлайну в онлайн, впроваджуючи нові форми у шкільну педагогічну практику.

РОЗДІЛ 2

ПАРАДОКС ГОГОЛЯ: ОДНА З НАЙЗАГАДКОВІШИХ ПОСТАТЕЙ У ЛІТЕРАТУРІ

2.1. Історія життя і містичної смерті Миколи Гоголя: дослідження, версії

Микола Васильович Гоголь – особистість непересічна і оригінальна як у житті, так і у творчості. Конфлікт двох літератур щодо визначення його приналежності певною мірою спричинений самим письменником. У багатьох джерелах неодноразово наводяться слова Гоголя про те, ким він себе відчуває – українцем чи росіянином: «Скажу вам одне слово щодо того, яка у мене душа, хохляцька чи російська, тому що це, як я бачу з листа вашого, служило у свій час предметом ваших міркувань і суперечок з іншими. На це вам скажу, що сам не знаю, яка в мене душа, хохляцька чи російська. Знаю тільки те, що ніяк би не дав переваги ні малоросіянину перед росіянином, ні росіянину перед малоросіянином. Обидві природи надто щедро обдаровані Богом, і як навмисне кожна з них окремо укладає в собі те, чого немає в іншій, - явний знак, що вони повинні поповнити одна іншу. Для цього самі історії їх минулого побуту дані їм несхожі одна на іншу, щоб порізно виховали різні сили їх характеру, щоб потім, злившись воєдино, скласти собою щось найдосконаліше в людстві» [29]. Тож, напевно, ця невизначеність самого автора і спричинила сьогоднішню неоднозначність у приналежності до якоїсь із культур, а, отже, призвела до безладу у формуванні шкільних програм. Попри все це він належить до когорти класиків світової літератури з оригінальним поглядом на життя і тематикою творчості, хоч перші його літературні експерименти не були сприйняті громадськістю і критиками.

Микола Гоголь був неперевершеним для свого часу містиком у літературі. Йому ще давали такі характеристики як письменник-психолог, коли він описував

життя маленької, непримітної людини з її незначними радощами. Він був письменником-містиком, який українську демонологію переніс на сторінки літературних творів. І саме завдяки його старанням світ дізнався про таких персонажів як вій, українською інтерпретацією злого духа – чорта, відьми (повісті «Вечори на хуторі біля Диканьки», «Вій» та інші). Йому симпатизував О. Пушкін, його творами захоплювався Т. Шевченко, зокрема присвятивши йому поезію «Гоголю», а в листі до В. Рєпніної (березень 1850 року), знаходячись на той час в Оренбурзі, він писав: «Случайно как-то зашла речь у меня с вами о «Мертвых душах». И вы отозвались чрезвычайно сухо. Меня это поразило неприятно, потому что я всегда читал Гоголя с наслаждением и потому что я в глубине души уважал ваш благородный ум, ваш вкус и ваши нежно возвышенные чувства. ... Меня восхищает ваше теперешнее мнение — и о Гоголе, и о его бессмертном создании! я в восторге, что вы поняли истинно христианскую цель его! ...Гоголь — истинный ведатель сердца человеческого! Самый мудрый философ! и самый возвышенный поэт должен благоговеть перед ним как перед человеколюбцем! Я никогда не перестану жалеть, что мне не удалось познакомиться лично с Гоголем. Личное знакомство с подобным человеком неоцененно, в личном знакомстве случайно иногда открываются такие прелести сердца, что не в силах никакое перо изобразить!» [72]. Таке захоплення свідчить про неординарність таланту митця, можливо, за життя не достатньо оцінену. Можливо, Тарас Шевченко знайшов у Гоголі споріднену душу і багато спільного: любо до батьківщини (народилися вони порівняно недалеко один від одного а багата на таланти полтавська земля надихала творити), відірваність від рідних і дому (тривале проживання за межами України з різних причин), любов і повага до української культури і захоплення українським фольклором (що вдало реалізували обидва, перебуваючи у Петербурзі, потрапили під вплив тих же діячів російської культури (зокрема Василь Жуковський і Карл Брюллов), які, в свою чергу, мали вплив на розвиток

таланту двох письменників-українців тощо. До того ж будь-який твір історичної тематики, який був створений у той час і прославляв українське козацтво, надихав Шевченка».

На жаль, в українській науковій спільноті постать Гоголя не стала об'єктом активного дослідження, проте російські джерела досить численні, зокрема монографія Сергія Гончарова «Творчість Гоголя в релігійно-містичному контексті» (2021 року видання, що свідчить про невгамований інтерес до цієї постаті), Аркадія Гольденберга «Архетипи в поезії М. В. Гоголя» (2012), Володимира Корнева та Ольги Дєдової «Прийоми втілення народного характеру у М. В. Гоголя» (2018), де представники російського літературного середовища розмірковують про особливості українського характеру у творі «Вечори на хуторі біля Диканьки», О. Супрунюк «Літературне середовище раннього Гоголя» (2009) та багато інших.

Микола Васильович Гоголь народився на території України, ба більше – на Полтавщині – у самому центрі українських земель. Ця земля за своє існування породила багато талановитих авторів: Григорій Сковорода, Іван Котляревський, Євген Гребінка, Панас Мирний (Опанас Рудченко), Олена Пчілка (Ольга Косач), Володимир Самійленко, Архип Тесленко, Іван Нечуй-Левицький, Василь Симоненко, Павло Загребельний, Оксана Іваненко та багато інших відомих, призабутих і молодих талановитих авторів. То чому ж М. Гоголь асоціюється з російською літературою, хоча більшість його творів нерозривно пов'язана з рідним краєм. А, зокрема, Михайло Булгаков, місцем народження якого також є Україна – Київ – жодним чином не асоціював себе з рідною землею і на творчості якого не позначилася любов і повага до землі, яка його породила і викохала. Науковець В. Соколов [137, с. 36] називав його російським патріотом. Події 1918 – 1919 років у Києві, очевидцем яких він став, змусили згадати України у творі «Дні Турбіних», але палкого прагнення перемоги УНР аж ніяк не викликали.

Тож, на нашу думку, Микола Гоголь несправедливо відноситься до

російської літератури, адже проживання на території Російської імперії було вимушеним. За цим принципом такі закиди зараз робляться і в бік Тараса Шевченка. Нещодавній скандал, який розгорівся після того, як Шевченка зарахували до російських авторів через те, що він певний час мешкав і навчався у Петербурзі, а також відбував покарання в Оренбурзі, свідчить про те, що Росія не полишає свої спроби привласнити культурні надбання інших народів, у переважній більшості такі нападки здійснюються саме на українське наукове та мистецьке середовище.

Останні роки відчувається хвиля інтересу до постаті Гоголя в російській мистецькій сфері, зокрема вихід серіалу «Гоголь. Початок». Це, на нашу думку, пояснюється масовим захопленням містикі, адже постать Миколи Васильовича Гоголя і легенди, пов'язані з його смертю, є таємничими і загадковими. Крім цього, є кілька екранізацій творів автора, що засвідчує неабиякий інтерес до його творчості: «Вечори на хуторі біля Диканьки» (екранізації 1961 та 1983 років), «Відьма» (2006 – сучасна інтерпретація), «Вій» (мультфільм) (фільми – 1909, 1916, 1967, 2014 років), «Мертві душі» (1909, 1960, 1984 роки), «Одруження» (1937, 1977 роки), «Ніч перед Різдом» (мультфільм – 1951, фільм – 1913 роки), «Пропала грамота» (1972 р. (заборонена для показу), 1983 р. – перший показ), «Ревізор» (1949, 1952, 1996 роки), «Тарас Бульба» (1909, 1936, 2009 роки) та інші.

Цей перелік свідчить про те, що творчість Миколи Гоголя була в сфері інтересів кінематографістів і неодноразово перезнімалися фільми. Але привертає увагу такий факт, але зовсім не дивує: вище керівництво на той час СРСР сильно боялася фільмів про історію українського народу, а тому твори, в яких автор висвітлював «незручні» для радянської історії моменти, знаходилися під суворим наглядом і заборонаю. І зараз про це варто говорити із молодим поколінням. Дати зрозуміти, що у ХХ столітті історія українського народу сумлінно переписувалася, приховуючи правду. Також варто звернути увагу на нещодавно відкритий факт із творчості М. Гоголя, пов'язаний із написанням повісті «Тарас

Бульба».

Микола Гоголь вважають дивною людиною, напевно, у першу чергу тому, що крім написання власних творів він збирав фольклор та був відомий як етнограф. Цьому напряму його діяльності присвятили у свій час окрему працю Борис Соколов та Сергій Шамбинаго («Гоголь-этнограф (Интересы и занятия Н. В. Гоголя этнографией)», 1910). Це захоплення припадає на 20-30-ті роки XIX століття, коли письменники цього періоду в контексті розвитку романтизму захопилися народною пісенною спадщиною. Борис Соколов влучно зазначає, що в Гоголі відчувалася його приналежність до українського народу, тому не дивним було його захоплення українським фольклором: «Гоголь и по рождению и по воспитанию всецело принадлежал Малороссии. Поэтому уже естественно а priori предполагать, что на развитие в нем интереса к изучению народной жизни повлияли малорусские общественные и умственные движения» [138, с. 3]. І це не випадково, адже інтерес до фольклору сформувався у Гоголя в дитинстві, коли його бабуся Тетяна Семенівна розповідала йому перекази і казки, а мати – Марія Іванівна – співала багато народних пісень. І так само, як і Іван Котляревський, який походив із дворянського роду, любив спілкуватися з простими селянами, від яких збагатився дотепними жартами, прислів'ями й календарною обрядовістю. А навчаючись у Ніжині, постійно відвідував Магерки – передмістя Ніжина, де продовжував спілкування з селянством і записував фольклор. Найбільше його цікавили різноманітні бувальщини і небилиці, а також його приваблювали страшні розповіді про нечисту силу. Як результат, багато мотивів і образів нечистої сили Гоголь переніс у свої твори. За однією із версій такий успіх Гоголя в Росії його часів пояснювався тим, що письменник швидко прилаштувався, відчувши, що українська культурна спадщина (народні твори) може бути цікавою в контексті активного розвитку романтизму, чого не можна сказати про українську мову, яка весь час зазнавала утисків і заборон. Тому Гоголь український фольклор переніс у літературу, відтворивши російською мовою.

Історії, пов'язані з його загадковою смертю, підігрівалися письменником ще за його життя. Як згадують його сучасники, він дуже боявся бути похованим живим (хтось цей страх пов'язував із містичною творчістю автора), тому у заповіті було зазначено: «Завещаю тела моего не погребать до тех пор, пока не покажутся явные признаки разложения. Упоминаю об этом потому, что уже во время самой болезни находили на меня минуты жизненного онемения, сердце и пульс переставали биться... Будучи в жизни своей свидетелем многих печальных событий от нашей неразумной торопливости во всех делах, даже и в таком, как погребение, я завещаю это здесь в самом начале моего завещания, в надежде, что, может быть, посмертный голос мой напомнит вообще об осмотрительности. Предать же тело мое земле, не разбирая места, где лежать ему, ничего не связывать с оставшимся прахом; стыдно тому, кто привлечется каким-нибудь вниманием к гниющей персти, которая уже не моя: он поклонится червям, ее грызущим; прошу лучше помолиться покрепче о душе моей, а вместо всяких погребальных почестей угостить от меня простым обедом нескольких не имущих насущного хлеба» [44]. А також через обставину пов'язану з перепохованням письменника через кілька десятиліть. Миколу Васильовича Гоголя було поховано 24 лютого 1852 року на території Данилового монастиря (на могилі було написано слова, взяті з книжки пророка Ієремії: «Гірким словом моїм посміються»), але у 30-х роках ХХ століття монастир закрили, а нікрополь ліквідували. Тому було вирішено прах письменника перепоховати на Новодевічому цвинтарі (Москва). Коли відкрили труну, то там виявили скелет із повернутою набік головою. Ця обставина і породила чутки про здійснення того, чого так боявся за життя письменник. У будь-якому випадку ця обставина надала образу Миколи Гоголя містичності і таємничості, якої він прагнув, створюючи свої оригінальні тексти.

Отже, життєвий шлях письменника неодноразово ставав центром обговорення і містичних догадок і додумувань, але ґрунтового дослідження

творчості на теренах української науки бракує.

2.2. Джерела, форми і прийоми вивчення біографії письменника

Вивчення біографії письменника в школі відбувається на всіх етапах знайомства з їхньою творчою спадщиною, проте обсяг інформації і глибина засвоєння цього матеріалу різняться.

Без знання біографії письменника важко зрозуміти його творчість. Багато творів написано на основі особисто пережитого. Знайомство з етапами життєвого шляху допоможе зрозуміти особливості творчого доробку (вибір тем і проблематики), зрозуміти його як звичайну людину, визначити риси характеру. Як правило, вивчення біографії письменника ґрунтується на кількох принципах, які охарактеризувала Г. Токмань:

1. Принцип історизму: «Учитель має зобразити письменника як особу, що жила в певну історичну добу в певному краї» [152, с. 180].
2. Принцип фактуальності – зроблені узагальнення мають спиратися на достовірні факти з життя автора, тобто слід акцентувати увагу на подіях, які були знаковими в його житті.
3. Принцип психологізму – занурення у внутрішній світ автора із поясненням мотивів його вчинків, думок, реакцій на події.
4. Принцип екзистенційності формує переконання школярів в унікальності і неповторності цього митця слова.
5. Принцип естетизму передбачає занурення в художній світ його книг із висвітленням естетичних засад і мистецьких принципів письменника, реалізованих через творчість.

Проте для українських авторів домінуючим є принцип історизму, обумовлений постійними утисками української культури і численними заборонами. Тому для авторів важливо було ототожнювати себе з рідною землею і народом.

Обсяг запропонованого у підручниках матеріалу з біографії різноманітний. Але, важливо, без цікавої розповіді учителя цей матеріал не торкнеться серця дитини. Вона не сприйме письменника як особистість, а не просто ім'я поряд з назвою твору, який треба обов'язково прочитати. Отже, дуже важливо правильно донести цю інформацію до свідомості дитини.

У підручниках для старших класів біографія письменника може подаватися окремим розділом, як правило, в літературно-історичному контексті. У середній школі життєвий шлях письменника не розглядається на тлі літературного процесу. Тут матеріал у підручнику розподіляється тематично, а значить, творчість автора вивчається в контексті певної тематики. Творчість Миколи Гоголя у середній школі відносять до розділу фантастичної літератури, а в старших класах уже вивчають в контексті розвитку літературних напрямів (романтизму та реалізму). Є. Пасічник зауважував: «Біографію митця не можна вивчати у відриві від епохи, в яку він жив, і від його творчості. Великих людей завжди породжує епоха. Час накладає відбиток на їхню творчість, дії і вчинки. Не випадково Т. Шевченко в листі до редактора журналу «Народное чтение» писав, що історія його життя є часткою історії його батьківщини. Отже, важливо показати учням, як під впливом суспільних подій формувався світогляд письменника, які факти історії стали основними, вирішальними в його житті.

Слід пам'ятати, що великий письменник – не лише об'єкт впливу суспільного середовища, син тієї історичної доби, в яку він жив і творив, голос епохи. Він активна сила громадського і політичного життя багатьох поколінь. Навколо нього і його пам'яті розвиваються цікаві події, кожне покоління вносить щось нове у розуміння письменника» [112, с. 187].

Найпоширенішими помилками під час вивчення біографії письменника є нівелювання того, що кожний письменник – це неповторна особистість. Тож учні повинні мати цілісне уявлення про автора не просто як про талановиту, неповторну і непримиренну до ворогів особистість. Вони повинні розуміти, що

письменник – це теж звичайна людина, яка має хист до написання творів, але не позбавлена і звичайних людських рис характеру, які може проявляти в певних ситуаціях. Отже, найпоширенішою помилкою вчителів є створення ідола з письменника, але: «Чим яскравіше постане в уяві учнів майстер слова як людина, тим глибше, проникливіше сприйматиметься його творчість. Підростаюче покоління виявляє особливий інтерес до фактів із життя відомих людей. Що любив письменник? Чим захоплювався? Що ненавидів? Як складалося його особисте життя? Ці запитання дуже часто доводиться чути вчителів від своїх вихованців» [112, с.188].

Форми проведення уроків із вивчення біографії письменника різноманітні. Г. Токмань пропонує такі: урок-лекція (прийнятний для старших класів), самостійні співдоповіді учнів (на нашу думку, можна пропонувати уже в середній школі – 7–8 класи), заочні екскурсії, уроки-композиції, уроки-панорами. Але науковець зауважує, що «основним методом викладання залишається слово вчителя... У викладі біографії слід дотримуватися золоті середини, презентуючи письменника як громадянина, митця, звичайну людину. Про патріотичний подвиг – вірність рідному слову – варто розповідати без зайвого пафосу, про приватне життя – делікатно, з повагою. Цікаві моменти необхідно показати образно, прагнучи створити ефект присутності автора; саме їх діти можуть обрати для біографічних етюдів, які є творчою формою самостійної роботи над біографією письменника» [152, с. 183]. Проте варто врахувати специфіку сучасного молодого покоління: виховані на різних технічних засобах із можливістю доступу до мережі інтернет та інших засобів для розваг, вони майже не реагують на програмовий матеріал в традиційному викладі. Це покоління, яке треба завзятіше заохочувати до роботи, гратися, дивувати, навіть іноді шокувати, щоб вони відреагували на те, що хоче повідомити вчитель. Тому обов'язково треба шукати такі прийоми, які зможуть залучити їх до роботи, а пропонована інформація відкладеться в пам'яті. Складність ще полягає у тому,

що вони практично не читають. Максимум, що вони можуть зробити – прочитати твір у скороченні або прослухати аудіокнигу. Тому завдання учителя стає складнішим.

Оксана Кафлик та Алла Куц [56] пропонують такі завдання для вивчення життєвого шляху письменника:

- підготувати співповіді про якийсь із періодів життя автора або грань його таланту;
- скласти хронологічну таблицю (не обтяжуючи її датами і другорядними подіями, але обов'язково зазначаючи твори);
- відповісти на запитання, які вимагають розуміння життєвих перипетій і особистості митця слова;
- вивчити напам'ять вірша;
- самостійно прочитати біографічний твір (повість, оповідання тощо) і переказати уривок із нього;
- дослідити мемуари (листи, щоденники тощо) та підготувати повідомлення на урок;
- написати біографічне есе або етюд;
- скласти бібліографічний перелік творів автора;
- інсценувати цікавий епізод з життя письменника.

Коли учитель дає учням певні відомості про письменника, він має врахувати те, наскільки учні вже володіють інформацією про життя і творчість митця, чи зустрічалися з ним у попередніх класах, у якому форматі подавався матеріал. Якщо програмою попередніх років передбачалося вивчення творчості цього письменника, то учитель, застосувавши бесіду, виявляє, що саме і в якому обсязі відомо дітям, а далі поглиблюють ці знання. Раніше учителі часто практикували написання учнями рефератів на цю тему. На нашу думку, це застаріла форма роботи, яку треба замінити сучасними, цікавими для сьогоденних школярів.

Отже, роботі над художнім твором обов'язково передуює знайомство із життєвим шляхом автора. Результат може бути досягнутий лише за умови активного залучення до цієї роботи учнів, повідомлення інформації у вигляді учительського монологу не зацікавить їх, а це означає, що необхідно розробити інші прийоми залучення дітей до роботи.

Висновки до розділу 2

Миколу Гоголя без перебільшення можна назвати талановитою і непересічною особистістю. З-під його пера вийшли такі твори, які і досі не губляться серед великої кількості інших, а й до сьогодні знаходяться в колі зацікавленості представників мистецтва: це і численні спроби відтворити зовнішність письменника, і картини як ілюстрації до творів автора, а також численні екранізації його творів, ба більше – по кілька варіантів кінопродукту до одного і того ж твору. Той містичний ореол, яким огорнув себе власною творчістю письменник, спонукає вигадувати фантастичні історії про його життя. Але конфлікт двох літератур, причини якого сягають політичної та національної площин, не дає можливості в межах шкільної програми охопити весь обшир інформації про життєвий і творчий шлях класика. Біографія вивчається уривками, чітко визначаючи межу між тим періодом життя, який стосується життя на батьківщині, і тим, коли Гоголь перебував у Петербурзі у пошуках долі і слави.

Тож біографія вивчається принагідно, а з низки творів у контексті української літератури згадується тільки історичні повість «Тарас Бульба», яка має пряме відношення до України в силу своєї тематики.

Під час вивчення біографії письменника варто послуговуватися принципами, прописаними методистами і дотримуватися лінії логічного аналізу. Варто дотримуватися певних правил у викладі біографії письменника – презентувати його діяльність як громадянина, митця, а також як звичайну людину, про приватне життя розповідати обережно, але зауважувати на тих моментах, які так чи інакше були реалізовані у творчій спадщині. Крім цього, не хтувати цікавими відомостями з біографії, які викличуть інтерес школярів і спонукають звернути увагу на цю літературну постать.

РОЗДІЛ 3

ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ ТВОРІВ М. ГОГОЛЯ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ

3.1. Особливості вивчення біографії Миколи Гоголя на уроках української та зарубіжної літератури

Для успішного ознайомлення з біографією Миколи Васильовича Гоголя пропонуємо кілька прийомів, які спонукають дітей долучитися до роботи і здобути необхідні знання у вигляді гри. Ігри цікаві не тільки дітям молодшого віку. Гра є основою для багатьох видів навчальної діяльності.

Традиційно учням пропонують скласти хронологічну таблицю за творчістю письменника. Це рутинна і нецікава робота, яка зводиться до бездумної фіксації фактів від народження до смерті. У 6 класі можна запропонувати *урок-казку*, побудувавши свою розповідь у вигляді казки, де головним героєм буде Микола Гоголь. Оскільки в 6 класі вивчається «Ніч перед Різдвом» М. Гоголя, це буде доречно.

Урок-казка належить до нестандартних уроків, який обов'язково передбачає: вдалий вибір казкового сюжету і створення казкової атмосфери (казкова атмосфера Різдва), підготовка наочності: технічного обладнання, ілюстративного матеріалу, іграшок-персонажів (якщо це стосується творчості М. Гоголя – чорт, русалки, відьма тощо); наявність таємниці, якогось сюрпризу; добірка завдань творчого характеру (можна підготувати індивідуальні завдання, а можна завдання для мікрогруп, які стосуються етапів життя Миколи Гоголя); можна організувати як змагання між групами або охочими взяти участь у дійстві (на швидкість реакції або конкретність даної відповіді); надзвичайно важливо стимулювати учасників. Урок досягне бажаного результату, якщо учні із задоволенням опанують програмовий результат і запам'ятають найважливіші моменти з життя автора.

Також замінити складання хронологічної таблиці можна створенням *скрайбінгу*. Це мистецтво відтворювати мовлення в малюнках. Скрайб-презентація відтворює ключові поняття оповіді та зв'язок між ними.

Скрайбінг – це одна із інноваційних технологій, за допомогою якої можна привернути увагу слухачів, забезпечити їх додатковою інформацією та зафіксувати головні моменти доповіді. Інтерес до цієї технології забезпечується завдяки тому, що людський мозок мислить образами, мова малюнка є універсальною. Крім того, проглядати скрайб набагато цікавіше, ніж суцільний текст або звичайне відео. Скрайбінг широко використовують у рекламі, маркетингу, бізнес-презентаціях, а також він набув поширення і популярності в системі освіти. Із двох відомих видів скрайбінгу (скрайбінг-презентація та відеоскрайбінг) доречно під час вивчення творчості М. Гоголя використати скрайбінг-презентацію, яка створюється за допомогою ілюстрацій, схем, знаків тощо. Можна створити і скрайбкомікс, але для цієї роботи повинні бути навички малювання і час на створення коміксу. Як простий, але ефективний спосіб скрайбування біографії письменника пропонуємо схему або схематичну ілюстрацію, яку діти зможуть створити вдома за таким прикладом:

	<p>20 березня (1 квітня) 1809 року у Великих Сорочинцях Полтавської губернії</p>
	<p>1 рік – Полтавське повітове училище 7 років – Ніжинська гімназія вищих наук</p>

	Петербург
	(далі....)

Також можна скласти *інтелект-карту* (або ментальну карту). Інтелект-карта – це своєрідна візуалізація думок, яка може бути створена під час вивчення життєпису Гоголя або складена у процесі вивчення твору (наприклад, повісті «Тарас Бульба»). Карта має своєрідний формат творення – усі поняття і важливі дати розташовуються навколо центрального об’єкта (там можна розмістити портрет М. Гоголя).

На сьогодні є ціла низка простих онлайн-інструментів для створення інтелект-карт: www.draw.io/, www.mindmeister.com, www.mind42.com, www.miro.com, www.xmind.net. Вони інтегруються з інструментами Google. Але таку інтелект-карту можна створити і від руки прямо на уроці, не зважаючи на естетику, а орієнтуючись на інформативність. Тому інтелект-карта за життєвим і творчим шляхом М. Гоголя буде виглядати таким чином:

- 1) у центрі – портрет Гоголя;
- 2) 1 відгалуження з відростками – біографія письменника, де зазначається місце народження, родовід, здобуття освіти;
- 3) 2 відгалуження – переїзд до Петербургу і життєві події, пов’язані з цим містом, смерть і поховання;
- 4) 3 відгалуження – творчість (тут можна розподілити твори за тематикою).

Зразок інтелект-карти, за яким учні мають виконати отримане завдання:

Така форма роботи може успішно застосовуватися під час мозкового штурму.

Крім цього, можна створити до теми «Життя і творчість Миколи Гоголя» **ДУДЛ**. Спочатку він не призначався для педагогіки, але необхідність пошуку нових форм візуалізації інформації спонукала до створення літературних ДУДЛів. Щоб зрозуміти принцип його створення і застосування, варто з'ясувати, що це таке.

ДУДЛом називається логотип для пошукової системи Google, який стилізують на честь якогось свята або визначної події. Він може складатися з елементів анімації, приколу або мінігри. Коли натискаєш на ДУДЛ, можна потрапити на сторінку пошуку із посиланням на урочистості або подію, на честь якого намальований ДУДЛ.

Звичайно, такий проєкт реалізувати без спеціального обладнання важко, але, знаючи таланти і уміння дітей в тому чи іншому напрямку, можна виявити тих, хто цікавиться ІТ, або разом з учителем інформатики провести урок зі створення ДУДЛу, присвяченого М. Гоголю. Обов'язковою умовою має бути фіксація в ньому посилань на відомі твори автора, наприклад, зображення персонажів. Як приклад можна запропонувати ДУДЛ про Шекспіра:

Крім цього, можна до завдання додати посилання, які допоможуть учням створити свій ДУДЛ за творчістю Миколи Гоголя. Ця робота викличе у школярів позитивні емоції від творчого процесу, а також в ігровій формі спонукає до ознайомлення з програмовим матеріалом:

<https://edpit.org/uk/blog-uk/yak-stvoriti-dudl-doodle-animacziyu/>

https://www.youtube.com/watch?v=65SMw52EHa4&ab_channel=%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%94%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BD

<https://uk.doctorizzy.com/fiesta/Como-crear-un-doodle>

Тож ігрові форми, які може застосувати учитель, позитивно впливають на результативність роботи на уроці.

Загалом гра не є чимось новим у педагогіці. Вона відома уже давно, але постійно модернізується, відгукуючись на потреби і вимоги часу. Розробкою гри як дидактичного знаряддя в освітньому процесі займалися Д. Ельконін, Л. Виготський, Ж. Піаже, О. Леонт'єв, а Антон Макаренко розглядав дидактично-рольову гру як надзвичайно важливий засіб для розвитку школяра.

У методиці виділяють такі види ігор: предметні, словесні та настільно-друковані. Гра пожвавлює навчальний процес, робить його цікавим і динамічним. Обов'язковою умовою гри є принцип пошуку і, як результат, радість перемоги, це спонукає бути винахідливим, зосередженим, швидким, дотримуватися правил гри. Вона формує в учня навичку рухатися від простого і зрозумілого до

складного і нового.

Ігрова діяльність, на нашу думку, це один із важливих прийомів залучення дитини до роботи без марудних завдань, а у вигляді розваги. Цей вид роботи згуртовує учнів, спонукає активно працювати. Під час гри формуються моральні якості, коли учні допомагають одне одному, навчаються працювати в команді. Традиційно виділяють такі види ігор: творчі – режисерські, сюжетно-рольові, будівельно-конструктивні та за темами літературних творів; ігри за правилами – зокрема сюжетні, ігри з предметами тощо. До окремої категорії належать народні ігри, найчастіше це інсценування народних обрядів та розваг. Цей перелік не є сталим, він постійно поповнюється новими формами, актуальними для сучасного шкільництва.

Якщо говорити про Миколу Гоголя, то в його біографії дуже багато таких фактів, які можна обговорити з учнями і вони однозначно сприятимуть кращому запам'ятовуванню. Наприклад, на просторах інтернету можна знайти багато інформації про Миколу Гоголя, яка може зацікавити дітей. Цю інформацію можна запропонувати як вікторину, коли діти повинні із запропонованих фактів обрати або правдиві і хибні, або ті, що стосуються Гоголя або когось іншого.

Завдання 1. Визначити із переліку фактів про Миколу Гоголя, що є міфом, а що реальністю (кожну тезу учитель має підкріпити певною історією з життя письменника, яка б підкріплювала відповідь):

1. Гоголь був брехуном (Ні. Він просто був талановитим вигадником, за чим ховав свою сором'язливість і закомплексованість).
2. У Гоголя був жахливий характер (Ні. Скоріше він був потайним і загадковим, а це дратувало інших).
3. Насправді він не Гоголь, а Яновський (Так. У церковній книзі при народженні записаний як Яновський, але є цікава історія про те, чому він став називатися Гоголем).
4. Гоголь дуже любив лікуватися (Так. Ця звичка сформувалася у нього з

- дитинства, бо з раннього віку він ріс дуже хворобливим).
5. Гоголь дуже любив плести на спицях і вишивати (Так. Він вважав, що цим ремеслом він зможе себе прогодувати).
 6. Гоголь любив гоголь-моголь (Так. Він дуже любив козяче молоко, яке готував спеціальним способом).
 7. Гоголь дуже комплексував через свій довгий ніс (Так. Це невдоволення зовнішньою вадою реалізувалося в художніх текстах, де він його описував).
 8. Гоголь був нікчемним поетом (Так. Він отримав негативні рецензії на перші свої літературні спроби у віршуванні, якими мріяв підкорити мистецький Олімп).
 9. Сюжет до «Ревізора» вигадав О. Пушкін і подарував М. Гоголю (Так. Про це Гоголь побіжно згадує у своїй «Авторській сповіді»).
 10. Гоголь потерпав від депресії і психічних розладів через що і помер (Ймовірно так, бо ходили чутки про його божевілля, але точний діагноз йому не спромоглися поставити).
 11. Гоголь спалив другий том «Мертвих душ» випадково (Ймовірно так, але доказом є лише свідчення сучасника Гоголя графа О. Толстого, якому письменник нібито зізнався в цьому).
 12. Гоголь боявся, що його поховають живим, так і сталося (Ні. Це легенда, яка виникла на підставі заповіту письменника).

Завдання 2. Запропонувати учням перелік фактів, із яких вони (на основі прочитаної біографії у підручнику і в інших джерелах, перелік яких має бути запропонований учителем) вибрати ті, що стосуються Гоголя.

1. Вийшов із багатодітної сім'ї – був третьою дитиною із дванадцяти. Всього було шість хлопчиків і шість дівчаток. (Гоголь)
2. Ніколи не був одружений. Власну сім'ю Гоголь так і не завів, і взагалі невідомо, чи були у нього які-небудь зв'язки з жінками. (Гоголь)

3. Коли навчався в школі, його твори, за оцінками вчителів, були досить посередніми, він був слабкий у мовах, а добре встигав тільки в російській словесності та в малюванні. (Гоголь)
4. Мав пристрасть до рукоділля: любив в'язати на спицях шарфи, кроїти сестрам сукні, ткати пояси, шити для себе шийні хустки. (Гоголь)
5. У своїх кишнях завжди носив солодощі, які постійно жував, бо був «страшним ласунчиком». Особливо він любив гризти під час роботи або розмови шматочки цукру. Живучи в готелі, він ніколи не дозволяв обслузі забирати поданий до чаю цукор, збирав його та навіть ховав. (Гоголь)
6. Соромився свого носа, і, мабуть, навіть художників просив згладжувати на картинах цей недолік зовнішності. Тому на всіх портретах його ніс виглядає по-різному. (Гоголь)
7. Бував за кордоном – у Німеччині, Швейцарії, Франції, Італії, та одного разу навіть здійснив паломницьку подорож до Єрусалиму. (Гоголь)
8. У своєму заповіті за сім років до смерті попереджав, щоб тіло його поховали тільки у випадку явних ознак розкладання тіла. Це потім стало причиною численних містичних припущень, нібито в дійсності його поховали в стані летаргічного сну. (Гоголь)
9. Відомий своїм інтересом до індійської культури, вивчав літературу, філософські твори, тексти Вед на санскриті. (Франко)
10. Серед причин, які призвели до його передчасної кончини у віці майже 43 років, крім інших причин, називають добровільне позбавлення себе їжі. (Гоголь)
11. Його речі були обносками і говорили про повну байдужість до свого зовнішнього вигляду в останні місяці його життя. (Гоголь)
12. Дуже сильно був прив'язаний до собаки Джозі (породи мопс), якого йому подарував Пушкін. Коли ж Джозі померла, бо тижнями не годував

- тварину, на нього «напала смертельна туга і смуток». (Гоголь)
13. Приїхавши до Санкт-Петербургу одразу після закінчення Ніжинської гімназії, він опинився у дуже непростій ситуації: сподіваючись стати зіркою, він опублікував свою романтичну поему «Ганц Кюхельgarten» і вклав чималі гроші у видавництво цієї книги. (Гоголь)
 14. Був завербований у царську охранку. (Гоголь)
 15. Основна його освіта – лише два роки у церковній школі у місцевого дяка. (Шевченко)
 16. Існує дві його могили. Перша знаходиться у Петербурзі на Смоленському кладовищі, друга – на Чернечій горі поблизу міста Канів. (Шевченко)
 17. Був студентом філософського факультету Львівського університету. (Франко)
 18. Коли п'єсу «Ревізор» уперше прочитали у цензурному комітеті – розгорівся шалений скандал. Автору закидали, що він компрометує Російську імперію та чиновництво. Були навіть заклики заарештувати письменника. (Гоголь)
 19. На сьогодні єдиним українським поетом, який номінувався на здобуття Нобелівської премії з літератури. (Франко)
 20. Любив готувати і часто пригощав друзів галушками та варениками. (Гоголь)
 21. Писав свої твори переважно стоячи. А спав – лише сидячи. (Гоголь)
 22. Однією з численних його примх була пристрасть до катання хлібних кульок. Коли він нудьгував за обідом, то знову ж катав кульки і непомітно підкидав їх у квас або суп тим, хто поруч сидять ... (Гоголь)
 23. До наших часів в оригіналах і частково в гравюрах на дереві і металі дійшло 835 його картин. Їх виконано олією, тушшю, аквареллю, свинцевим олівцем, сепією та в техніці офорта. Проте лише незначна

частина художніх творів має авторські підписи, а дати створення – ще менша. (Шевченко)

24. Був заарештований і ув'язнений за участь у Кирило-Мефодіївському братстві, а також за думки про «ймовірність окремої держави як Україна і написання двозначних творів щодо цієї теми» (П.Куліш)
25. Не відомо жодного твору письменника, написаного ним українською мовою. (Гоголь)
26. Перед смертю цікавився мусульманським світом та засадами ісламу. (П.Куліш)
27. Ходив по вулицях і алеях міст зазвичай із лівого боку, тому постійно зіштовхувався з перехожими. (Гоголь)
28. Дуже боявся грози. За словами його сучасників, негода погано діяла на його слабкі нерви. (Гоголь)
29. На його могилі встановили чорний мармуровий хрест і величезний темний ніздрюватий камінь. (Гоголь)
30. Переклав українською мовою твори Шекспіра, Гете, Байрона, Шиллера, Пушкіна, Некрасова. (П.Куліш)

Для завдання використано сайт: <https://poltava365.com/gogol-22-fakti-pro-zhittya-ta-smert-pismennika.html>

У контексті вивчення творчості Миколи Гоголя можна запропонувати таке **завдання**: Прокоментувати уривок з листа Миколи Гоголя до історика Максимовича (1833 р.): «Киньте, насправді, кацапію і їдьте на гетьманщину. Я думаю те ж саме зробити і наступного року гайнуть звідси... Дурні ми, дійсно. Для чого і для кого ми жертвуємо всім? Їдемо! Скільки там ми назбираємо всякої всячини» [15].

Оскільки така форма роботи передбачає певний багаж знань про діяльність і життя письменника і носить філософський характер, то варто його запропонувати учням 9 класу.

Також для візуалізації програмового матеріалу і поглиблення знань про життя Миколи Гоголя можна провести *урок-екскурсію*. Найчастіше такий різновид уроку застосовують на заняттях з історії, природознавства, біології або географії.

Але на уроці літератури його також можна успішно застосовувати як екскурсію в музей. Значно простіше це було б зробити, якби школа знаходилася на Полтавщині у Великих Сорочинцях – батьківщині письменника, де знаходиться музей Миколи Гоголя. Але на сьогоднішній день можна скористатися таким різновидом, як віртуальна екскурсія. Для цього можна перейти на музейний портал за посиланням «Національний музей-заповідник М. В. Гоголя» (<https://museum-portal.com/ua/museum/national-museum-preserve-of-n-v-gogol>) і провести заняття, супроводжуючи його віртуальною подорожжю садибою видатного письменника. Така форма роботи зацікавить учнів, дасть можливість помандрувати місцями, де провів своє дитинство митець.

Цю подорож можна підкріпити переглядом невеличкого фільму, створеного спеціально для просвітницької діяльності в межах проєкту «Українці, що змінили світ», а додому запропонувати перегляд двох російськомовних документальних фільмів (один із них великий за обсягом) про Гоголя і наступного уроку обговорити побачене, порівняти подану інформацію (посилання пропонуються нижче):

Українці, що змінили світ: Микола Гоголь:
https://www.youtube.com/watch?v=ZupiBbwJQJ0&ab_channel=UATVChannel

Гоголь – портрет таємничого генія (російською мовою) (можна запропонувати для домашнього перегляду із зарубіжної літератури, а потім дати творче завдання):
https://www.youtube.com/watch?v=Z37mLGBILQs&ab_channel=RWVFilms

Біографічна довідка про М.В.Гоголя (російською мовою):
https://www.youtube.com/watch?v=HgzaLfmcZA&ab_channel=ShortHistory

Кожний із запропонованих інноваційних прийомів роботи з програмовим матеріалом щодо вивчення біографії Миколи Гоголя спрямований на засвоєння необхідної інформації за допомогою візуалізації, творчого підходу і застосування комп'ютерних технологій.

3.2. Історична повість «Тарас Бульба» - спроба осмислення української історії

Програма з української літератури для 9 класу визначає такий перелік питань, які треба розглянути в контексті вивчення повісті «Тарас Бульба», а також які навички повинні бути сформовані: знати біографію М. Гоголя, пов'язану з Україною, орієнтуватися в переліку основних творів письменника, розуміти місце творчості письменника в контексті культурного процесу межі століть двох народів, розуміти обставини, які впливали на творчість Т. Шевченка і М. Гоголя. Крім цього, передбачається літературознавчий аналіз повісті «Тарас Бульба», що включає аналіз сюжетних складових і його зв'язок з історією України, характеристика героїв твору (постать Тараса Бульби і його синів пояснюється в контексті морального і національного вибору).

Методичні розробки, представлені в періодиці України щодо повісті «Тарас Бульба», доволі різноманітні, та вони мають у своїй основі традиційний принцип викладу матеріалу: О. Паюк «Бойове товариство, побут і звичаї запорожців у повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» (2015); Т. Перкова «Урок за повістю М. Гоголя «Тарас Бульба» (2009); Т. Погорелова «И цена есть цена, и вина есть вина, и всегда хорошо, если честь спасена». Урок-размышление по повести Н. В. Гоголя «Тарас Бульба» (2006); Ю. Познякова «М. В. Гоголь. «Тарас Бульба»» (2013); В. Пшенишна «Так ось вона, Січ!»: урок компаративного аналізу повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» та творів українського епосу 7 клас» (2006); Г. Радзивілл «Тарас Бульба» очима методиста» (2004); О. Решетняк «Методичні рекомендації до вивчення повісті М. Гоголя «Тарас Бульба»» (2010);

Л. Синюкова «Запорозька Січ очима митців: картина Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» в контексті вивчення повісті Гоголя «Тарас Бульба». 7 клас» (2009); О. Ситникова «Згадуйте мене і на ту весну прибувайте сюди знову...: втілення в образі Тараса Бульби найкращих рис запорозького козака. 7 клас» (2008); В. Сова «Використання історико-біографічних джерел під час вивчення творчого шляху письменника: на матеріалі теми «Микола Гоголь. Тарас Бульба» (2009), «Історичний коментар як засіб глибшого розуміння тексту: Методика його використання під час вивчення повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» 7 клас» (2005); Т. Соловей «Свободолюбивые люди с отвагой в душе, великим и смелым сердцем: система уроков по изучению повести Н. В. Гоголя «Тарас» (2010), «Изучение повести Н. В. Гоголя «Тарас Бульба»: урок русской литературы. 7 класс» (2008), І. Сорока «Боротьба українського народу за рідну землю в повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» (2011); Л.Ступак «На Січ разом із Гоголем» (2004); С. Тимченко «Открывая новое в известном: конспект урока-эссе по перечитыванию повести «Тарас Бульба» 8(9) класс» (2009), О. Тицька «Тарас Бульба в контексте мировой литературы» (2013); І.Федорчук «Втілення рис українського козацтва в образі Тараса Бульби» (2012); В. Храброва «Тарас Бульба – виразник українського національного духу: система уроків за однойменною повістю М. Гоголя» (2008); І. Ціко «М. Гоголь. Зв'язок митця з Україною. Історична повість «Тарас Бульба»: різноманітні та індивідуальні завдання зі світової літератури: 7 клас» (2013); Т. Чередник «Тараса Бульбу» читаємо повторно, у 9 класі. Крізь призму літературознавства» (2009); Г. Чорна «Запорожці у повісті М. В. Гоголя «Тарас Бульба»» (2011), «Цикл уроків за твором М. В. Гоголя «Тарас Бульба». 7-й клас» (2012); Т. Штирляєва «Вивчення повісті М. Гоголя «Тарас Бульба»: система уроків» (2009), «Вивчення повісті М. Гоголя «Тарас Бульба»: система уроків. 7 клас» (2008).

Але наше завдання запропонувати інноваційні прийоми для вивчення цього твору на всіх етапах його розгляду. Пошук нових форм викладання матеріалу

пов'язаний зі змінами у свідомості молодого покоління. Усвідомлення того, що ми живемо у ХХІ столітті повинне бути спроектоване і на викладання шкільних предметів. У переважній більшості діти, які зараз навчаються у школі – візуали, вони сприймають краще візуальну інформацію, не можуть довго бути сконцентрованими на якійсь одній роботі, тому необхідно запропонувати їм інформацію, супроводжуючи візуальними коментарями.

Для візуалізації історичного тла повісті використовується картина Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану», але на сьогодні можна використати екранізацію твору (2009 року), а також інші ілюстрації із зображеннями до твору Гоголя. Їх можна використати на таких етапах роботи з текстом:

- робота з сюжетом твору;
- характеристика образів-персонажів.

Щодо історії написання повісті «Тарас Бульба» варто після перегляду відео про Гоголя та його твір (посилання надається:

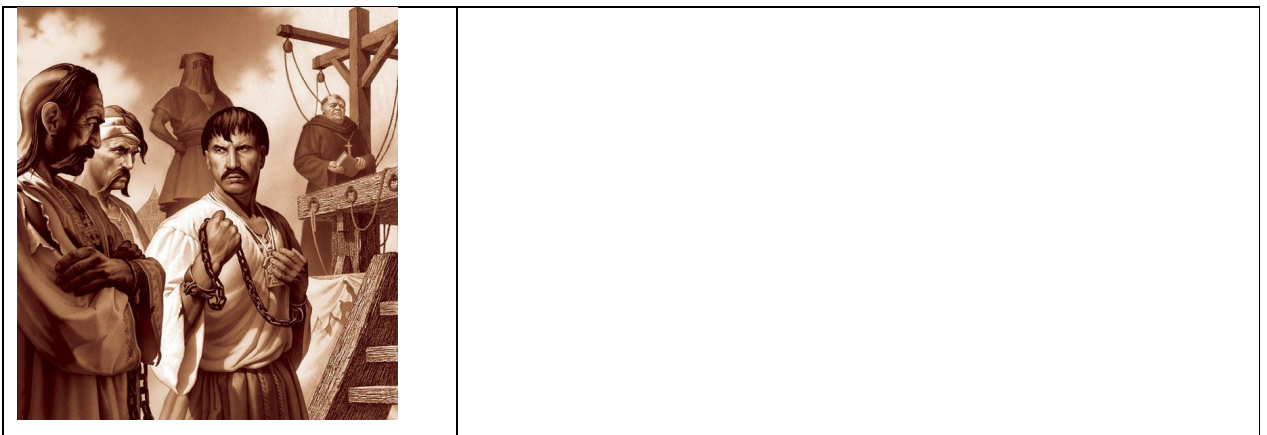
Серія: Обличчя української історії. Микола Гоголь: https://www.youtube.com/watch?v=XtbGj31BZ6w&ab_channel=RadianskaUkraina) запропонувати учням провести *урок-пошук*, оскільки з повістю пов'язано багато фактів. Для цього створити «пошукову групу», яка повинна обрати собі командира і розподілити напрями діяльності. Як вихідну точку пошуку дати посилання на статтю Світлани Шевцової «Тарас Бульба»: український міф проти «Русского мира» і польське питання посередині» (посилання: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3219095-taras-bulba-ukrainskij-mif-proti-russkogo-mira-i-polske-pitanna-poseredini.html>), від якої будуть визначені такі напрями дослідження:

1. Передумови написання повісті «Тарас Бульба».
2. Прототип Тараса Бульби.
3. Польське питання.

4. Чому повість написана російською мовою? Чи немає тут таємниці?
5. Ставлення Т. Шевченка та інших українських митців до творчості М. Гоголя.
6. Дослідження Ю. Шереха про М. Гоголя.
7. Що прославляв у повісті М. Гоголь – українське козацтво і його прагнення до волі чи Московію?

Кожне із запропонованих завдань потребує тривалої підготовки, має бути ґрунтовним, повним, візуально оформленим і представленим на уроці у вигляді усного виступу із презентацією. Різноманітні презентації можна виконувати за допомогою програми Canva. На противагу PowerPoint вона має більше сучасних інструментів для створення яскравої багатофункціональної презентації.

Завдання 1. Робота з текстом твору. Запропонувати кілька ілюстрацій для визначення хронології подій. Розташування ілюстрацій має супроводжуватися коментарем про те, до якого епізоду вони належать. Це має бути письмова робота, коли поряд із ілюстрацією пропонується цитата з повісті, яка відповідає зображеному на малюнку. Учні повинні знайти в тексті і написати цитату в таблицю.

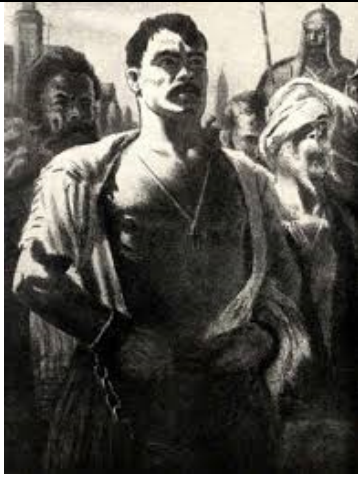

Така робота з текстом спонукає до активності, уважності і може бути побудована за принципом змагання.

Завдання 2. Портретна характеристика.

А) Знайти у тексті опис персонажів і написати поряд із зображенням або прочитати вголос, якщо завдання виконується в групі.

Це завдання можна запропонувати виконувати на швидкість, таким чином заохочуючи учасників до активної діяльності і сюрпризом по завершенню роботи.

Б) Цитатна характеристика героїв повісті. Розподілити запропоновані цитати за приналежністю до персонажа (чоловічі образи) (попередня таблиця)

Для довідок (цитати, які потрібно розподілити):

«... скочив на свого Чорта, що скажено рвонувся у бік, почувши на собі двадцятипудову ваготу – ... був надзвичайно важкий і дебелий...» (Тарас Бульба)

«...у перший рік ще втік. Його повернули, висікли страшно та засадили за книгу. Чотири рази закопував він буквар у землю, і чотири рази, віддерши його нелюдяно, купували новий. Тарас погрожував залишити сина в монастирських служках, якщо він не вивчиться всім наукам, тільки після цього ... почав займатися» (Остап)

«... посивілою в козацьких справах головою» (Тарас Бульба)

«і бабахнувся він, як підрубаний дуб, на землю» (Тарас Бульба)

«...і заплакав старий кремезний козак» (Тарас Бульба)

«...промовив слово до козаків, – не на те, щоб їх підбадьорити, бо знав він, що й без того міцний дух мають козаки, а просто самому кортіло висловити все те, що було в нього на серці» (Тарас Бульба)

і так далі...

Робота із пошуку цитат у тексті для виконання поставленого завдання розвиває уважність, критичне мислення і дає можливість обговорити разом у класі виконане завдання, а також висловити аргументовані симпатії до персонажів твору.

Під час роботи з образною системою повісті «Тарас Бульба» можна провести психологічне дослідження для розв'язання проблемного питання: Чи мав рацію Тарас Бульба, коли убивав свого сина Андрія? Для цього можна використати прийом «б капелюхів»:

6 учасників-добровольців повинні обрати собі ролі: хто буде виконувати роль адвоката Тараса Бульби, хто буде захищати Андрія, хто буде обвинувачуваним для обох тощо. Ця форма роботи цікава тому, що спрогнозувати напрямок дискусії неможливо: учасники в силу свого життєвого досвіду, розуміння політичної ситуації часу, описаного у творі, мають аргументовано дійти до певного висновку – виправдати Т. Бульбу за цей вчинок чи безапеляційно визнати його душогубцем. Учитель не повинен ставати на бік когось із учасників і висловлювати власну позицію. Він має виконувати роль стороннього спостерігача і оцінювати активність учасників.

Як правило, учні 9 класів уже готові до таких форм роботи, бо в силу свого молодечого максималізму у них формується певне бачення світу, а тому треба навчити їх доводити свою думку і відстоювати обрану позицію у дискусії без конфліктів, а оперуючи аргументами. Це значно цікавіше та ефективніше, ніж бездумно відтворювати визначений кимось розподіл позицій: хто злочинець, а хто жертва.

На основі твору «Тарас Бульба» можна застосовувати різні форми роботи – як традиційні, так і інноваційні. Але успіх їхньої реалізації залежить від рівня підготовки класу, а також умов відтворення учительського задуму.

Дистанційне навчання, як це не дивно, надає для цього більше можливостей, оскільки більшість форм роботи, які можна зараз запропонувати, тісно пов'язані із застосуванням комп'ютерних технологій.

3.3. Творчість Миколи Гоголя «петербурзького циклу»: специфіка вивчення

Оскільки в межах програми з української літератури пропонується вивчення тільки історичної повісті «Тарас Бульба», то основне тематичне навантаження припадає на програму зарубіжної літератури, у межах якої

вивчаються твори, винесені на урочне та позаурочне ознайомлення. Це дає ширші можливості для використання різноманітних інноваційних технологій. Крім уже описаних вище, які також можуть активно використовуватися: 6 капелюхів, ДУДЛ, урок-пошук, урок-казка, вікторина тощо, можна застосовувати й інші, зокрема для узагальнення отриманих знань.

Для наближення творчості письменника-класика до сучасного читача можна запропонувати перегляд креативного мультфільму про Миколу Гоголя, рекламу фільму «Гоголь. Початок» (звичайно, дітям потрібно прокоментувати те, що там відбувається, але такий підхід заохотить учнів до знайомства з творчістю письменника):

https://www.youtube.com/watch?v=xe_8yWh5bKo&ab_channel=%D0%93%D0%B E%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%8C.%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0% D1%88%D0%BD%D0%B0%D1%8F%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D1% 8C

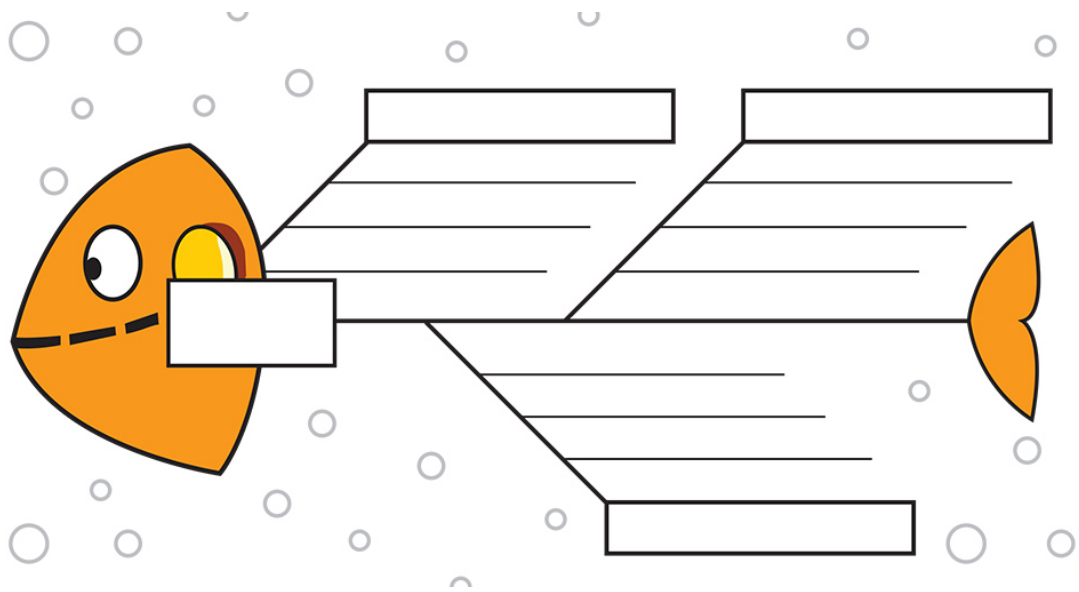
У межах «петербурзького циклу» (за програмою із зарубіжної літератури) в школі вивчаються такі твори: повість «Шинель» та п'єса «Ревізор». Для вивчення цих творів можна запропонувати такі види роботи: інтелект-карта, гра-вікторина, рефракція, фрейм, фішбоун, гронування, тонкі та товсті питання тощо.

Інтелект-карта так як і прийом фішбоун схематично фіксують важливу інформацію про твір. Різниця полягає в тому, що в ментальній-карті фіксується вся інформація про текст через асоціації, а у фішбоун аналіз іде суто за сюжетом твору.

Прийом «Фішбоун» полягає у тому, що аналіз проблеми починається із визначення її складників і йде за певною послідовністю. Це своєрідна графічна техніка, яка візуально відтворює і сприяє запам'ятовуванню ходу аналізу твору, з'ясуванню проблем, причин та формулюванню висновків.

У процесі складання «риб'ячого скелета» учні навчаються працювати в мінігрупах або парах; візуалізують причиново-наслідкові зв'язки; розподіляють

фактори за рівнем їх значущості; розвивають критичне мислення; вчать давати оцінку явищам дійсності. У схемі під час аналізу треба йти від риб'ячої голови – проблеми; верхні кістки – причини, нижні – факти (або наслідки), до хвоста – висновків.

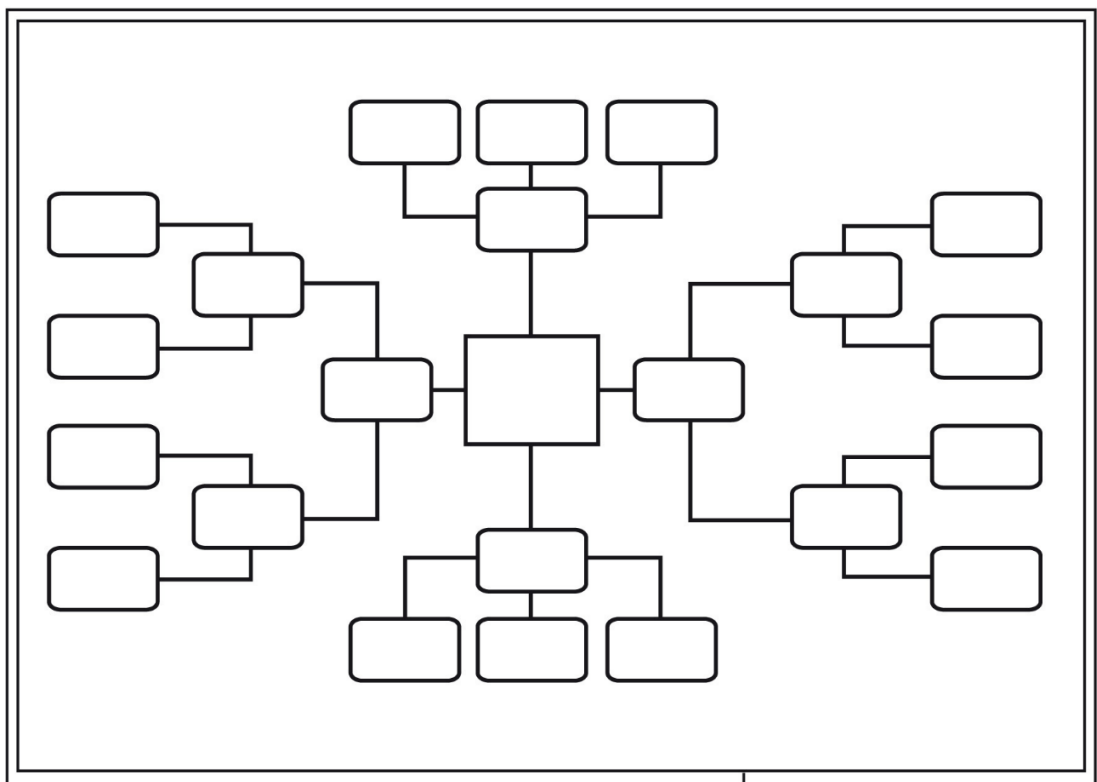
По суті, це той же самий аналіз тексту, тільки його візуалізоване оформлення сприяє кращому розумінню і запам'ятовуванню. Підсилить ефект від виконаного завдання те, що учитель не буде одноосібно визначати усі складові аналізу, це будуть робити учні, а вчитель буде їх спрямовувати. За допомогою такого прийому можна проаналізувати повість «Шинель»: голова: трагічна доля «маленької людини» – причини: низьке соціальне походження, закомплексованість, ущемлена гордість – факти: (цитовані) приклади з повісті – висновки: безглузда смерть.

Сутність прийому «риб'ячий скелет» полягає в тому, що він допомагає дійти правильного рішення в проблемній ситуації, генерувати ідеї для пришвидшення пошуку відповіді.

Інтелект-карти використовуються для розвитку асоціативного мислення. Особливість цього прийому полягає у визначенні основної думки,

прослідковуванні причинно-наслідкові зв'язки між поняттями. Для створення інтелект-карти може використовуватися дошка, аркуш або графічний редактор планшета. У центрі малюється коло із формулюванням досліджуваного поняття (тема, персонаж, явище) від якого йдуть гілки (розгалуження), на яких розміщуються асоціації, пов'язані із досліджуваним поняттям; на дрібніших гілках розташовується інформація, що стосується попередньої асоціації. Можна використовувати малюнки і наліпки. Інтелект-карта має бути яскравою наочною схемою, заповненою інформацією. Після завершення створення асоціативної карти учитель з учнями вибирає в ній ключові моменти, розставляє пріоритети, обговорює.

Завдання: Виконати завдання за п'єсою «Ревізор» – заповнити ментальну карту.

Також під час вивчення п'єси «Ревізор» можна застосувати прийом **«Товсті і тонкі питання»** – це спосіб організації взаємоопитування учнів за темою, при якому «тонке» питання пропонує однозначну відповідь («так» або

«ні»), а «товсте» (проблемне) потребує глибокого осмислення завдання, раціональних розмірковувань, пошуку додаткових знань і аналізу інформації. На уроці ця техніка може бути запропонована у вигляді таблиці, яку учні заповнюють, озвучуючи написане з метою отримання відповіді на поставлені питання.

Так само вдалим засобом візуалізованої гри може стати *пазлування*. Його можна виконати і в програмі <https://learningapps.org/>, якою традиційно користуються вчителі, а також в онлайн-сервісах для генерації пазлів: <http://hmarnitexnologii.blogspot.com/p/blog-page.html>.

Отже, можливостей підготувати і провести цікавий та інформативний урок за творчістю Миколи Гоголя безліч. Інноваційні технології сприяють активному залученню до вивчення програмового матеріалу дітей, заохочуючи їх і за допомогою використання комп'ютерних навичок і мистецьких талантів. Ці прийоми розвивають критичне мислення, сприяють засвоєнню літературного матеріалу.

3.4. Вивчення творів Миколи Гоголя, винесених на позакласне читання

На твори, винесені на позакласне читання, варто звернути окрему увагу, оскільки цими творами часто нехтують (хоч цей перелік прописаний у програмі) через брак часу, виділеного на вивчення літератури у школі, або через небажання звертати на них увагу деяких вчителів. Проте ця добірка творів не менш важлива і цікава і до їх вивчення є свої вимоги та рекомендації.

Вивчення усього переліку творів автора, передбачених програмою (вивчення на уроці і винесена на позакласне читання), а також знайомство з життєвим шляхом автора створює цілісну картину про особистість.

На думку О. Ісаєва уроки позакласного читання є найефективнішими у формуванні читацьких компетентностей школярів. Науковець виділяє такі

аспекти: «- освітньо-змістовий аспект читацької культури: загальна начитаність (літературна ерудиція, знання текстів прочитаних творів), фактичні знання з літературознавства (теорії та історії письменства, літературної критики, оволодіння логікою аналізу творів);

- практичний аспект самостійного читання: уміння інтерпретувати, усно та письмово висловлювати свої роздуми щодо певного літературного явища, обговорювати його, обмінюючись читацькими враженнями з однокласниками, дискутувати, обстоювати власну думку;

- ціннісно-орієнтаційний аспект читацької культури: здатність сприймати конкретні художні твори, оцінювати їх на основі власних почуттів, особисті читацькі інтереси, естетичний смак загалом» [152, с. 189-190].

Для підготовки до проведення уроку з позакласного читання учитель має попередньо простежити за тим, у якому обсязі і які твори мають прочитати діти, чи читають їх, забезпечувати текстами, якщо учні не можуть їх знайти, а також рекомендувати твори на вибір.

Ганна Токмань зазначає, що учитель «має контролювати позакласне читання дитини, делікатно втручатися в нього, співпрацювати зі шкільною та іншими бібліотеками в різних формах» [152, с. 192]. До сказаного варто додати, що позакласне читання сьогодні – це слабка ланка в літературній освіті, оскільки сучасні діти у своїй переважній більшості змістили центр свого зацікавлення і отримання нових знань з книжки на інші інформаційні засоби. Інтернет розширив можливості спілкування, швидкого пошуку необхідної інформації і відповідей на питання, а тому спілкування з книгою втратило свою актуальність. Діти з кожним роком читають все менше і неохоче. Назріла потреба в пошуку нових цікавих для них форм. Тому варто звернути увагу на комп'ютерні технології і запропонувати, наприклад, виконати наступні завдання за творчістю Миколи Гоголя.

На позакласне читання у програмі з літератури винесені такі твори Миколи Гоголя (програми із вивчення зарубіжної літератури): «Вечори на хуторі біля

Диканьки» (6 кл.), «Повість про те, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» (7 кл.), «Одруження» (8 кл.), «Мертві душі», «Ніс», «Портрет» (9 кл.).

До складу збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки» входять такі твори: «Сорочинський ярмарок», «Вечори проти Івана Купала», «Травнева ніч, або Утоплена», «Пропала грамота», «Ніч перед Різдвом», «Страшна помста». Усі ці твори об'єднує український колорит, майстерно виписаний художником слова, а також український фольклор, яким так захоплювався автор. Ці твори, на жаль, поширені в російськомовному варіанті. З приводу перекладу український письменник Ю. Винничук зробив зауваження, зазначивши, що він зроблений не зовсім точно, бо слово «вечорниці» у назві замінено на слово «вечори», бо «московитам» ця традиція не відома, а отже, незрозуміла. Тому в назві вона відсутня, але у передмові зафіксована, а значить, правильно збірку називати «Вечорниці на хуторі біля Диканьки». Цю проблему можна обговорити з учнями, запропонувавши їх підтвердити прикладами, які стосуються описаних тут народних звичаїв і побутових сцен.

Саме завдяки таким заняттям і завданням у школярів формуються естетичні смаки, виховуються моральні якості, розвивається творча уява і гартується характер. Тому одним із завдань проведення таких форм роботи є естетичне виховання засобами книги спроможності сприймати, оцінювати і розуміти прекрасне в людях, природі, собі тощо. Якщо дитина спроможна відчувати красу гарного вчинку, захоплюється мистецтвом, зокрема мистецтвом слова, це свідчить про її високі морально-етичні якості.

Для того, щоб діти відчули всю красу мистецтва слова і узагальнили набуті знання за творчістю Миколи Гоголя, варто запропонувати їм такі форми роботи:

1. Створити лепбук.
2. Скласти електронну книгу.

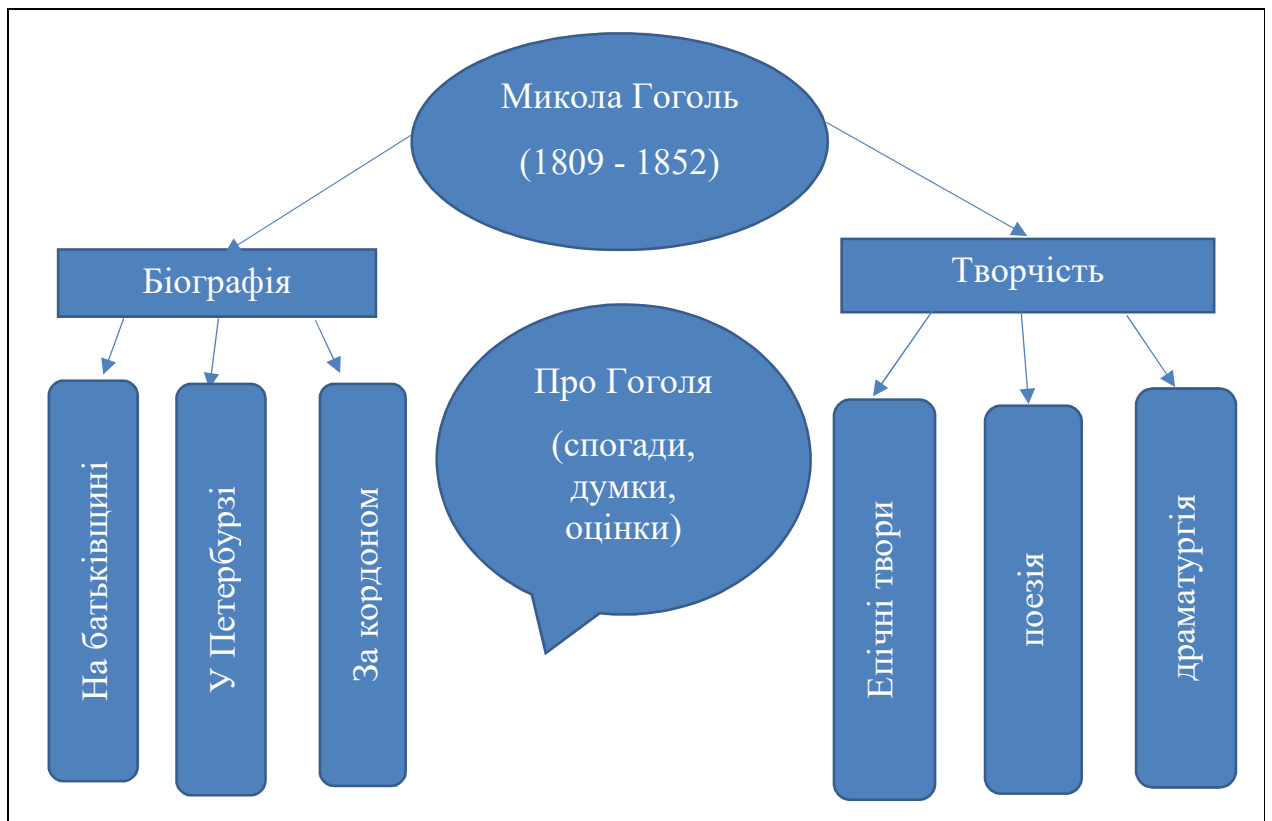
Кожна із цих форм роботи передбачає творчий підхід і активізацію та систематизацію накопичених знань із теми. Це завдання можна запропонувати виконувати індивідуально або в мінігрупах, а потім провести батл між командами, перевіряючи, наскільки ґрунтовно вони підготували цей своєрідний кейс знань.

Для створення *летбука* – інтерактивної папки із систематизованим матеріалом за темою – потрібно скласти план (стосовно постаті М. Гоголя розподілити обсяг інформації на тематичні блоки, створивши картки), створити макет (це може бути згорнутий аркуш у вигляді вітальної листівки або папка з вклеєними кишеньками), розкласти написаний матеріал по кишеньках відповідно до прописаного плану. Якщо діти творчі, то вони можуть урізноманітнити оздоблення летпука, створивши якісь рухливі елементи, віконечка тощо. У будь-якому випадку цей процес має захопити дітей, а слідування визначеному плану буде сприяти засвоєнню матеріалу.

Для створення електронної книги за темою «Життя і творчість Миколи Гоголя» можна використати можливості програми Ourboox (<http://www.ourboox.com/>). Це безкоштовна онлайн-платформа для створення та обміну електронними книжками, до якої можуть бути вміщені тексти, ілюстрації, відео, різноманітні завдання, мапи та кросворди.

Таке завдання припаде до душі будь-кому, хто вправно користується комп'ютером і має талант до творчості. Це завдання також можна запропонувати виконати у мінігрупах, а потім порівняти результат.

Оскільки ці два завдання передбачають опанування всього програмового матеріалу про життєвий шлях Миколи Гоголя і його твори, то можна їх виконати за такою схемою:

Отже, будь-яка робота з літературним матеріалом передбачає творчий підхід, сприяє формуванню особистості з уявленнями про морально-етичні цінності, культурним надбанням свого народу і усвідомленням себе частиною суспільства.

Висновки до розділу 3

Усі завдання, запропоновані й розроблені у роботі, покликані сприяти кращому розумінню творчого генія Миколи Гоголя, усвідомленню його значущості в загальнокультурному контексті.

Сучасна система освіти потребує переосмислення і значного урізноманітнення підходів до викладання програмового матеріалу, адже нове покоління дітей не може в силу своїх особливостей розвитку у високотехнологічному середовищі послуговуватися старими, марудними, нецікавими прийомами. Навіть у вивченні творчості літературних класиків вони потребують динаміки, зацікавленості, стимулювання. Тому на зміну старим прийомам приходять інноваційні, які знаходяться в постійному розвитку і вдосконаленні. Найпоширенішими і найпродуктивнішими для індивідуальної і групової роботи, на нашу думку, є творчі завдання: створення ДУДЛу, малювання нейронів ментальної карти, створення пазліа на основі прочитаного тексту, лепбуку та власної електронної книжки. У всіх випадках, крім знань з літератури учні вдосконалюють свої навички і в програмуванні тощо.

Це сприяє всебічному розвитку особистості, вихованню впевненої людини, готової протистояти викликам життя.

ВИСНОВКИ

Сучасна літературна освіта постійно піддається різноманітним експериментам з обсягом виділених на її вивчення годин, комбінуванням з іншими дисциплінами (за принципами «Нової української школи»), впровадженням різноманітних технологій, проте вічним залишається одне – вивчення творчості класиків літератури є складовою усіх програм, бо без знання цих творів не сформується цілісне уявлення про розвиток мистецтва слова.

Вивчення творчості Миколи Гоголя в контексті української і російської літератур є безпрецедентним явищем, пов'язаним навіть із самим ставленням до цього питання автора. М. В. Гоголь, народжений на Полтавщині, написав багато творів української тематики, але мріяв опинитися в когорті славних російських митців, стверджуючи, що саме поєднання у ньому українського і російського дало такий результат – появу неординарного митця. Отже, М. В. Гоголь – єдиний письменник, творчість якого вивчається в контексті двох літератур. Проте це, на нашу думку, не можна назвати позитивним моментом, адже приналежність до мистецтва певного народу для нього повністю нівелюється.

Творчість Миколи Гоголя досить розмаїта тематично і сюжетно: автор порушує як злободенні питання значущості людини у суспільстві і життя пересічної особистості, так і вдається до традиційних сюжетів народного українського фольклору, переносячи цих персонажів у літературну площину, а також до історичного минулого із бажанням зрозуміти і осмислити дії і вчинки представників славного минулого України. Для детального і цікавого аналізу в методиці літератури існують всі інструменти, підкріплені інноваційними методами і прийомами, що є актуальними в навчанні сучасної молоді. Але конфлікт двох літератур, причини якого сягають політичної та національної площин, не дає можливості в межах шкільної програми охопити весь обшир інформації про життєвий і творчий шлях класика. Біографія вивчається уривками,

чітко визначаючи межу між тим періодом життя, який стосується життя на батьківщині, і тим, коли Гоголь перебував у Петербурзі у пошуках долі і слави.

Тож біографія вивчається принагідно, а із низки творів у контексті української літератури згадується тільки історична повість «Тарас Бульба», яка має пряме відношення до України в силу своєї тематики.

Творчість Миколи Гоголя у школі вивчається залежно від програми, протягом певного часу, що дає можливість накопичити і поглибити знання про письменника, застосувавши різноманітні новітні технології, актуальні для сучасної молоді: пазл, ДУДЛ, скрайбінг, лепбук, електронна книга тощо. Але знання, отримані за допомогою цих прийомів не будуть повними, якщо не спиратися на загальні принципи вивчення літератури у школі, сформульовані видатними науковцями-методистами. Тож будь-яка інновація впроваджується на основі відомих уже методик.

Отже, вивчення творчості Миколи Гоголя буде результативним, якщо поєднуватиме в собі різноманітні прийоми, а вчитель буде враховувати потреби аудиторії для максимально успішної реалізації задумів. У роботі виконано усі поставлені завдання, а також визначено напрями для подальшого вдосконалення і пошуку нових форм презентування творчості митця-класика шкільній молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 5–9 класи вчитимуться за новими стандартами з 2022 року – яких змін чекати. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/4375-5-9-klasy-vchytymutsia-zanovomu-standartamy-z-2022-roku-iakykh-zmin-chekaty>
2. Авраменко О. Українська література: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. К.: Грамота, 2017. 336 с.
3. Анохіна Р. М. Натуралістична гра «хрестики-нулики». *Біологія*. 2005. № 19/21, липень. С. 64 – 65.
4. Артюшина М. В., Радченко М. І. Умови запровадження інноваційного навчання // Формування психолого-педагогічної компетентності вчителів: тренінг-курс для викладачів вищих навчальних закладів / За ред. Л. О. Савенової, І. М. Романової. К.: НТЕУ, 2011. С. 129 – 143.
5. Бабійчук Т. Інтерактивні форми роботи за відео-фрагментами : за міні-екранізаціями. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2007. № 5. С. 21 – 23.
6. Бабійчук Т. Роль відео-фрагментів (міні-екранізацій у розв’язанні педагогічних завдань на заняттях з української літератури). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2006. № 10. С. 16 – 20.
7. Баєва А. В. «У казковому світі мови». Філологічна гра : 7 клас : у формі уроку. Інтелектуальні ігри на уроках української мови та літератури. Вип. 2 / уклад. О. О. Маленко. Х. : Вид. група «Основа», 2009. С. 51 – 54.
8. Беденко Л. «Шинель» Н. В. Гоголя : внеклассное чтение : урок-размышление. *Русский язык и литература в учебных заведениях*. 2009. № 4. С. 43 – 49.
9. Бекетова Т. П. Методика проведення ділової гри на уроці. *Педагогічна майстерня*. 2013. № 4. С. 17 – 19.

- 10.Бережок С. Скарби нетлінні : бінарний урок з літератури та історії України у 5-му класі. *Українська мова та література*. 2009. № 34/35, вересень. С. 4 – 5.
- 11.Біда О. Структура і методика інтерактивного уроку // Початкова школа. 2007. № 7. С. 17-19.
- 12.Богданова І.М. Педагогічна інноватика : Навчальний посібник. Одеса : Ранок, 2000. С. 120.
- 13.Бойко Л. «Розіп'ята душа на хресті всевишньої печалі» : бінарний урок з української літератури та історії : 11 клас. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 7. С. 39 – 47.
- 14.Бондаренко Л. Методика організації рольової гри «Урок літератури» для студентів-філологів : (з досвіду роботи). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2015. № 5. С. 42 – 43.
- 15.Бондаренко О. Різний Гоголь: з нагоди дня народження Миколи Васильовича. URL: <https://ridna.ua/2017/04/riznyj-hohol-z-nahody-dnya-narodzhennya-mykoly-vasylovycha/>
- 16.Бондаренко Ю. І. Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи : монографія. Ніжин : Вид-во НДУ ім. Гоголя, 2009. 351 с.
- 17.Бороденко В. Формат нового уроку. *Завуч*. 2005. № 34, грудень. С. 4 – 6.
- 18.Вавдіюк Н. Інтелектуальні ігри з використанням мультимедійних технологій на уроках зарубіжної літератури. *Зарубіжна література в школі*. 2008. № 21/22. С. 41 – 48.
- 19.Вальчук Н. А. Організація інтегрованого уроку світової літератури та інформатики. *Зарубіжна література в школах України*. 2012. № 2. С. 42 – 45.

- 20.Васильченко Л. В., Шевченко В. Л. Дистанційне навчання : науково-методичне забезпечення; інформаційний простір навчального закладу. Х. : Вид. група «Основа», 2009. 208 с.
- 21.Відкритий урок. Література : сценарії інтерактивних уроків з української літератури. Вип. 3–4 / авт. ідеї: С. В. Ветров, Г. О. Пуліна. К. : Плеяди, 2004. 122 с.
- 22.Відкритий урок. Література : сценарії цікавих уроків зарубіжної літератури з використанням інтерактивних технологій навчання. Вип. 1–2 / авт. ідеї: С. В. Ветров, Г. О. Пуліна. К. : Плеяди, 2004. 115 с.
- 23.Вічна таїна слова: Аналіз великого епічного твору: посіб. для вчителя/ В. П. Марко, Г. Д. Клочек, В. Є. Панченко та ін. К.: Рад.школа. 1990. 205 с.
- 24.Власова І. О. Технології Веб-квест та Блог-квест URL: http://viakiev.blogspot.com/p/blog-page_51.html
- 25.Волошина Н. Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури. К.: Рад. школа, 1985. 102 с.
- 26.Гапченко Л. В. Звичаї, обряди і традиції в творчості письменників. Обряд «Хрестини». Урок-дослідження з елементами інсценізації : 9 клас. *Нестандартні уроки з української мови та літератури* / упоряд. О. М. Чхайло. Х. : Вид. група «Основа», 2007. Вип. 2. С. 136-146.
- 27.Гін. А.О. Прийоми педагогічної техніки: Посібник для вчителів. Луганськ: Навчальна книга. Янтар, 2004. 84 с.
- 28.Гладишев В.В. Теорія і практика контекстного вивчення художніх творів у шкільному курсі зарубіжної літератури : монографія. Миколаїв : Іліон, 2006. 372 с.
- 29.Гоголь: 22 факти про життя та смерть письменника. URL: <https://poltava365.com/gogol-22-fakti-pro-zhittya-ta-smert-pismennika.html>
- 30.Гоголь М. Тарас Бульба. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=15>

31. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 373 с.
32. Градовський А. В. Компаративний аналіз у системі шкільного курсу літератури: методологія та методика : монографія. Черкаси : Брама, 2003. 292 с.
33. Гримак А. В. Ігрові технології навчання на уроках української мови та літератури. Теофіполь, 2015. 54 с.
34. Данько Н. П. Дидактичні особливості інтегрованих уроків та уроків з міжпредметними зв'язками // Матеріали наукової конференції за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр СумДПУ ім. А. С. Макаренка у 2008 р. / ред. кол.: Н. І. Кириленко, О. В. Багацька, В. С. Бугрій та ін. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. С. 161 – 162.
35. Деркач Л. Дебатна гра – важливий чинник розвитку риторичної культури // Дивослово. 2015. № 4. С. 2 – 7.
36. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / Національна академія педагогічних наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка ; за ред. М. Л. Смульсон. К. : Імекс-ЛТД, 2012. 239 с.
37. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : Навчальний посібник. К. : Академвидав, 2004. 352 с.
38. Для українських шкіл затвердили новий стандарт навчання: що зміниться з 2022 року. URL: <https://ukr-space.com/news/130548>
39. Дон О. Дидактичні ігри в навчально-виховному процесі. *Шкільний світ*. 2001. № 35 (115). С. 2.
40. Єфімова І. Урок-презентація інтерактивних технологій : до дня народження М. В. Гоголя. *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 5. С. 43 – 46.

41. Жерафська А. В. Козацька Україна. Інтегрований брейн-ринг : у формі уроку : 5 клас. *Інтелектуальні ігри на уроках української мови та літератури*. Вип. 2/ уклад. О. О. Маленко. Х. : Вид. група «Основа», 2009. С. 15-19.
42. Жила С. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи : монографія. Чернігів : Деснянська правда, 2004. 360 с.
43. Забейворота І. М. Уроки розвитку мовлення : 7–9 класи. Х. : Основа, 2008. 153 с.
44. Завещание Гоголя. URL: <https://diletant.media/articles/39912263/>
45. Захарченко О. А. Адаптивне навчання на уроці англійської мови: ролі вчителя як модератора, коуча, фасилітатора та тьютора// Матеріали науково-практичної конференції «Педагогіка партнерства як основа розвитку суб'єктів освітньої діяльності в умовах НУШ». URL: <https://conf.zippo.net.ua/?p=277>
46. Зюзіна І. П. Педагогічна майстерність. К. : Знання, 2004. 234 с.
47. Інноваційні технології навчання: Навч. посібн. для студ. вищих технічних навчальних закладів/ кол. авторів; відп. ред. Бахтіярова Х.Ш. К.: НТУ, 2017. 172 с. URL: <https://ukreligieznavstvo.wordpress.com/2019/01/18/itn/>
48. Інтегрований музейний урок у 8-му класі. *Завуч*. 2006. № 15, травень. С. 15 – 17.
49. Інтелектуальні ігри : математичні КВК, брейн-ринги, конкурси, марафони, мовні ігри, «Поле чудес», інтелектуальні ігри, конкурсні програми, турніри тощо. *Початкове навчання та виховання*. 2009. № 2/3. С. 2 – 77.
50. Інтелектуальні ігри на уроках : добірка статей. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2010. № 11. С. 2 – 40.

- 51.Інтерактивне навчання на уроках української мови та літератури : навчально-методичний посібник / упоряд.: К. Ю. Голобородько, Н. П. Ткаченко ; ред. О. О. Маленко. Х. : Вид. група «Основа», 2007. 174 с.
- 52.Інтернет, хмари та сучасний учитель. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2015. № 33. рубрика-вкладка 1–8.
- 53.Ісаєва О. Комп'ютер на уроці літератури як методична проблема : пряма мова : відповіді на запитання. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2009. № 5. С. 2-5.
- 54.Ісаєва О.О. Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури : монографія. К.: Б.в., 2003. 380 с.
- 55.Кадемія М. Ю. Інноваційні технології навчання : словник-глосарій : навчальний посібник для студентів, викладачів. Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2011. 196 с.
- 56.Кафлик О., Куц А. Методика вивчення життєпису письменників. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1406>
- 57.Кашуба Є. Опорні схеми-конспекти на уроках аналізу прозового твору : 8–9 класи. *Світова література. Шкільний світ*. 2013. № 9, травень. С. 24 – 41.
- 58.Клименко Ж. В. Теорія і технологія вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи : монографія. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. 340 с.
- 59.Кобцев Д. А. Інтегроване навчання на уроках української мови : англійська мова, російська мова, українська література, зарубіжна література, історія України, етика. Х. : Вид. група «Основа», 2010. 299 с.
- 60.Ковальова О. Особистісно зорієнтоване навчання на уроках української мови та літератури. *Українська мова та література*. 2015. № 4, лютий. С. 44 – 46.

61. Коляда І. Методичні рекомендації до організації та проведення уроку-історичного аукціону на тему: Розвиток науки і техніки (кінець (XVIII – початок XX ст.)). *Історія в школі*. 2008. № 11/12. С. 42 – 45.
62. Кононець Н. В. Педагогічні інновації вищої школи : ресурсно-орієнтоване навчання. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Полтава, 2012. Вип. 54. С. 76 – 80.
63. Кордон В. Нетрадиційні форми і методи проведення занять – шлях до успіху. *Освіта. Технікуми, коледжі*. 2009. № 2 (23). С. 4 – 5.
64. Коцемир Л. Сучасний урок у системі осмислювально-концентрованого навчання (ОКН). *Початкова школа*. 2011. № 11. С. 39 – 42.
65. Кочубей А. В. Інноваційні методи викладання гуманітарних дисциплін у вищих технічних навчальних закладах. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 7 (50), 2013. С. 83.
66. Кругла Л. В. Одеські шляхи М. В. Гоголя : урок-екскурсія : 9 клас. *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 4. С. 24 – 26.
67. Кукушин В. Ігрові технології на уроках. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2006. № 11/12. С. 3 – 9.
68. Кулікова В. Ю. Використання дощок Smart Board на уроках іноземної мови : комп'ютерні технології навчання. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2008. № 8. С. 34 – 36.
69. Кухаренко В. М. Дистанційне навчання. Енциклопедичне видання: навч.-метод. посібник. Київ : «Комп'ютер», 2007. 127 с.
70. Кухаренко В. М., Бондаренко В. В. Екстремне дистанційне навчання в Україні URL: https://duan.edu.ua/images/News/UA/Departments/Management/2020/monograph_ekstr_dyst_navch.pdf

71. Куцевол О. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури : монографія. Вінниця : Глобус-Прес, 2006. 348 с.
72. Лист до В.М.Рєпніної. URL: <https://ua-kobzar.livejournal.com/363663.html>
73. Література (російська та зарубіжна) 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням російською мовою, 2017
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/literatura-ros-ta-zar-5-9-dlya-ros-shkil.pdf>
74. Лобанчук О. Види художньої діяльності у структурі інтегрованого уроку : лінгводидактичні особливості інтегрованих уроків. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 6. С. 10 – 17.
75. Любченко Л. Музейна педагогіка на уроках зарубіжної літератури : до 200-річчя з дня народження М. Гоголя. *Зарубіжна література*. 2008. № 22/24, червень. С. 6 – 15.
76. Макаренко Л. Літературний турнір : 10–11 класи. *Дивослово*. 2013. № 5. С. 28 – 30.
77. Малафій В. А. «Козаку – найперше воля. Козаку – найперше честь» : інтегрований урок у 7 класі (українська література, музика). *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2010. № 14. С. 7 – 9.
78. Марченко О. Методичні рекомендації щодо проведення уроку-дискусії. *Зарубіжна література*. 2008. № 29, серпень. С. 20 – 22.
79. Мельник Т. Художня література в контексті ноосферної освіти. *Українська мова і література в школі : наук.-метод. журнал*. 2007. №5. С. 30 – 33.
80. Методика і техніка уроку в школі : вивчення нового матеріалу на уроці. *Завуч*. 2009. № 34, грудень. С. 4 – 7.
81. Ми є. Були. І будем Ми! Виховання національної свідомості учнів засобами художньої літератури : навч.-метод. посіб. / за ред. Н.Волошиної. К.: Ленвіт, 2003. 215 с.

82. Мироненко В. В. Дебати як інноваційна технологія залучення молоді до розв'язання глобальних проблем сучасності. *Історія та правознавство*. 2007. № 26. С. 2-9 ; 2009. № 26. С. 2 – 9.
83. Митник О. Технологія побудови уроку як цілісного творчого процесу. *Початкова школа*. 2009. № 10. С. 53 – 57.
84. Михайліченко М. В., Рудик Я. М. Освітні технології : навчальний посібник. К. : ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.
85. Михайлова Н. Використання інформаційних технологій на уроках української літератури: культурологічний веб-проект «Подорож за козацькими скарбами». *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2015. № 2/3. С. 62 – 74.
86. Міністерство освіти і науки України. «Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
87. Мірошніченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах . К.: Вища школа, 2007. 415 с.
88. Мітковська І. Педагогічна рада «Застосування міжпредметних зв'язків як важливого фактора підвищення ефективності навчання». *Завучу. Усе для роботи*. 2009. № 11/12. С. 43 – 52.
89. Міхеєнко В. Г. Залучаючи учнів до різних видів естетичної діяльності : конспект уроку-турніру «Систематизація і узагальнення вивченого» : 10 клас. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2006. № 12. С. 11 – 13.
90. Морквян І. Сервіси віртуальних інтерактивних дошок (стіл): порівняльний аналіз. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2015. № 2/3. С. 27 – 36.

91. Наврузова Т. Мультимедійні системи на уроці. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2006. № 1, січень. С. 66 – 71.
92. Науково-методичний лекторій для вчителя світової літератури «Специфіка вивчення перекладних художніх творів у старших класах загальноосвітньої школи» : методика коментованого читання творів світової літератури / рубрику веде Жанна Клименко. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2011. № 11/12. С. 22 – 25.
93. Нежива Л.Л. Українська література в загальноосвітній школі : навч.-метод. посіб. Луганськ: Знання, 2010. 84 с.
94. Непомняща Т. Дистанційне навчання на уроках інформатики в середній школі. *Інформатика*. 2011. № 33, вересень. С. 10 – 20.
95. Нестандартні уроки з української мови та літератури. Вип. 3 / уклад. О. О. Маленко. Х. : Вид. група «Основа», 2009. 190 с.
96. Нестеренко О. В. Використання інтерактивних технологій на уроках з нестандартними формами організації навчання : 5 клас. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2013. № 34/36. С. 2 – 10.
97. Нікіфорова І. Новітні інформаційні технології: повсякденність чи недосяжна мрія українського школяра? *Фінансовий контроль*. 2015. № 3. С.42 – 47.
98. Ніколаєнко С. Дистанційна освіта – крок до створення інформаційного суспільства : тези із доповіді Міністра освіти і науки України на Підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2007 року «Якісна освіта – запорука самореалізації особистості». *Освіта України*. 2007. № 59, 10 серпня. С. 11 – 12.
99. Новосад Н. Вивчення поетичної «мазепіани» засобами компаративу : урок-портрет: Образ Мазепи в світовій літературі. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2008. № 1. С. 53-56.

100. Огарьова Л. М. Сучасний урок: інтерактивні методи навчання. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2006. № 25, вересень. С. 13 – 15.
101. Олефіренко Н. В. Сучасні інструментальні засоби створення електронних ресурсів навчального призначення. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2012. № 6. С. 36 – 41.
102. Організація навчального процесу в сучасній школі : Навчально-методичний посібник для вчителів, керівників навчальних закладів, слухачів ІПО / М.В.Гадецький, Т.М.Хлебнікова. Х. : Веста, Видавництво «Ранок», 2003.
103. Освітні інновації та передовий педагогічний досвід в закладах освіти Івано-Франківської області : наук.-метод.зб./ за заг.ред. Болюк З., Мариновської О., Зуб'яка Р. Івано-Франківськ: ОІПО, 2007. 218 с.
104. Освітні технології : Навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За заг. ред. О.М. Пехоти. К.: А.С.К., 2001. С. 11 – 16.
105. Особистісно зорієнтоване планування та моделювання уроків української літератури: 8 клас 12-річної школи : І семестр. *Бібліотечка «Дивослова»*. 2008. № 7. С. 1 – 64.
106. Особистісно орієнтоване навчання. Як побудувати урок літератури за технологією Intel «Навчання для майбутнього» : заняття № 4. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2012. № 7/8. С. 18 – 24.
107. Остапченко О. Тест-гра як засіб збагачення словникового запасу старшокласників. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2011. № 10. С. 36 – 41.
108. Островерхова Н. Нетипові форми організації навчання та їх аналіз. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2007. № 3. С. 62 – 80.

109. Падалко О. В. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання : метод «Мозкового штурму». *Географія*. 2015. № 11/12. С. 2 – 7.
110. Паращич В. В. Зарубіжна література. 9 клас : підручник для 9 класу загальноосвіт.навч.закл. Х.: Вид.група «Основа», 2017. 304 с.
111. Партала Л. Образ еды – средство выявления душевной пустоты персонажей-помещиков : урок-исследование по Н. Гоголю «Мёртвые души». *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2009. № 1. С. 13 – 14.
112. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середній школі : навч. посіб. К.: Ленвіт, 2000. 384 с.
113. Пасічник О. В. Дистанційна форма уроку. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2009. № 3. С. 17 – 19.
114. Перенчук Л. Вектори особистісно орієнтованого уроку : з практики застосування інновацій на уроках української мови та літератури. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіумах*. 2007. № 1. С. 25 – 32.
115. Перенчук Л. Використання інноваційних ідей на уроках української мови та літератури. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 6. С. 32 – 35.
116. Покоління дітей, яке застало пандемію, отримало свою назву. URL: <https://osvitoria.media/news/pokolinnya-ditej-yake-zastalo-pandemiyu-otrymalo-svoyu-nazvu/>
117. Пометун О. Яким має бути інтерактивний урок. *Завуч*. 2005. № 31, листопад.
118. Практики : фрагменти конспектів уроків. *Зарубіжна література в школах України*. 2013. № 5. С. 39 – 43.
119. Презентація «Цікаві факти про Гоголя» URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-cikavi-fakti-pro-gogolya-193174.html>

120. Присліпська С. В. Винниченко В. К. Життя і творчість, громадська і політична діяльність : бінарний крок української літератури і історії України : 10 клас. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2013. № 7. С. 6 – 10.
121. Прус Н. Урок-аукціон : 7 клас. *Біологія*. 2008. № 33. С. 30 – 31.
122. Радченко І. Майстер-клас: мультимедійні жанри. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2008. № 10. С. 8 – 17.
123. Рак Г. О. Літературний деліжанс : інтелектуальна гра присвячена книзі. *Класному керівнику. Усе для роботи*. 2011. № 11. С. 25 – 27.
124. Решетнікова Н. І. Планування уроків із застосуванням інтерактивної дошки. *Історія та правознавство*. 2012. № 29, жовтень.
125. Розробки уроків з української літератури для 9 класу 12-річної школи. *Бібліотечка «Дивослова»*. 2010. № 1. С. 4 – 64.
126. Саніна Н. А. Використання ігор як шлях підвищення пізнавальної активності учнів. *Англійська мова та література*. 2015. № 6. С. 2 – 7.
127. Светлова Т. В. Типологія уроків. Структура сучасного уроку : дидактична абетка. *Математика в школах України*. 2012. № 27. С. 10 – 12.
128. Святенко О. Діалог і дискусія як провідні форми інтерактивного уроку. *Зарубіжна література*. 2008. № 29, серпень. С. 15 – 19.
129. Свято інтелекту на уроці зарубіжної літератури : інтелектуальне змагання «Своя гра» : 11 кл. *Зарубіжна література в школах України*. 2005. № 6. С. 35 – 39.
130. Сергеев І. С. Уроки компаративного аналізу в сучасній школі. *Зарубіжна література в школі*. 2007. № 1. С. 7 – 14.
131. Ситченко А.Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу : монографія. К.: Ленвіт, 2004. 304 с.

132. Скобельська О. І. Ресурси мережі Internet на уроках зарубіжної літератури. *Зарубіжна література в школах України*. 2006. № 5, травень. С. 14 – 16.
133. Слепченко В. Чи в усьому літературний герой вартий наслідування? : бінарний урок : світова література – етика. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2012. № 4. С. 33 – 35.
134. Слюсаренко О. Урок-гра та його елементи як засіб активізації навчальної діяльності учнів. *Українська мова та література*. 2013. № 7, квітень. С. 25 – 32.
135. Смаглий Н. Т. Оспівуючи душу... : бінарні уроки позакласного читання із зарубіжної та української літератури. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2010. № 30. С. 14 – 19.
136. Сокол І.М. Впровадження квест-технології в освітній процес : навчальний посібник. Запоріжжя : Акцент Інвесттрейд, 2013. 87 с.
137. Соколов Б.В. О творческом пути Михаила Булгакова. Дьяволиада : Повести, рассказы, фельетоны, очерки/ предисл. Б.В.Соколова. Кишинев: Лит. Артистикэ, 1989. 608 с.
138. Соколов Б. Гоголь-этнограф (Интересы и занятия Н.В.Гоголя этнографией). М.: Типография Императорского Московского Университета, 1910. 63 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=DhWzDwAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_atb&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
139. Соломатін А. Організація уроку в умовах модернізації освіти. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2006. № 19/20. С. 3 – 17.
140. Сорока М. Дискусія та дебати як інтерактивні технології навчання. *Географія та основи економіки в школі*. 2010. № 3. С. 5 – 12.
141. Степанишин Б. Викладання української літератури в школі. К.: Проза 1995. 256 с.

142. Степанюк М. Особистісно-зорієнтоване навчання: складові уроки літератури. *Українська мова та література*. 2007. № 41, листопад. С. 11 – 14.
143. Стефанович Т. В. Майстер-клас для вчителів-філологів. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2008. № 29. С. 5 – 9.
144. Стіл Дж. Методична система «Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів»: підготовка до проекту «Читання та письмодля розвитку критичного мислення». К.: Міленіум, 2001. 162 с.
145. Стрілько В.В. Формування естетичних смаків у старшокласників у позакласній роботі загальноосвітньої школи. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата пед.наук. 13.00.07 – теорія і методика виховання. К., 2010. URL: <https://textarchive.ru/c-2505157-pall.html>
146. Сухенко В. Г. «Україна у нас одна». Велич минулого і віра в щасливе майбутнє у творах Данила Кулиняка. Урок-рефракція: 9 клас. *Нестандартні уроки з української мови та літератури* / упоряд. О. М. Чхайло. Х. : Вид. група «Основа», 2007. Вип. 2. С. 128 – 135.
147. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : Наук.-метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко / За ред. О. І. Пометун. К.: А.С.К., 2004. 192 с.
148. Сучасний урок: традиційні та інноваційні підходи / Л. Покроєва [та ін.]. *Директор школи*. 2007. № 1, січень. С. 9 – 14.
149. Таровська О. Модернізація психолого-педагогічної підтримки навчально-виховного процесу за допомогою Інтернет-технологій. *Українознавство*. 2010. № 4. С.190 – 193.
150. Терещенко М. Подорож у минуле : урок-огляд на тему: «Особливості літературного процесу ХІХ століття» : 10 кл. *Зарубіжна література в школах України*. 2005. № 6. С. 43 – 46.

151. Ткаченко І. А. Впровадження бінарних уроків у навчальний процес. *Інформатика в школі*. 2015. № 3. С. 2 – 3.
152. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник. К.: ВЦ «Академія», 2012. 312 с.
153. Тютюнник А. В. «Використання хмарних технологій та soft skills в освітній діяльності студентів та викладачів». Збірник наукових праць «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету». № 1, 2015. С. 134 – 143.
154. Українська література: 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf>
155. Уліщенко В. Практикум з української літератури : 8 клас : навч. посіб. Харків : Гімназія, 2009. 160 с.
156. Уроки української мови та літератури. Урок у сучасному вимірі / упоряд. Л. П. Ампілогова. Х. : Видавнича група «Основа», 2006. Розділ II. С. 30 – 80.
157. Урсол Л. Ф. Урок-гра з української мови у 2 класі «Сорочинський ярмарок». *Початкове навчання та виховання*. 2007. № 26/27. С. 11 – 12.
158. Фамілярська Л.Л. Діджиталізація процесу педагогіки партнерства в умовах Нової української школи. URL: <https://conf.zippo.net.ua/?p=152>
159. Федорова Л. Інтерактивні конспекти уроків світової літератури : у контексті системного, комплексного та діяльнісного підходів до навчання. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2015. № 2, лютий. С. 35 – 37.
160. Федорук А. Ю. Використання інтернет-ресурсів на уроках української літератури. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід,*

- проблеми*. 2013. Вип. 36. С. 56 – 60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2013_36_15
161. Фіданян О.Г. Моделі реалізації дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти. URL: <https://snku.krok.edu.ua/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/332/397>
162. Філологічний аналіз художнього твору : фрагменти конспектів уроків / О. В. Сметюх та ін. *Зарубіжна література в школах України*. 2013. № 3. С. 42 – 48.
163. Харченко Л. Урок-творчий звіт: Повсякденне життя Західної Європи : 8 клас. *Історія в школі*. 2008. № 11/12. С. 45 – 48.
164. Химинець, А. А., Ткач І. О., Ходюк О. С. Фрагменти конспектів уроків з теми «Аналіз поетичного твору» : скарбничка дистанційного тренінгу. *Зарубіжна література в школах України*. 2012. № 12. С. 32 – 38.
165. Хроменко І. Дидактичні ігри, конкурси та вікторини на уроках зарубіжної літератури. *Все для вчителя*. 2008. № 8. С. 88 – 132.
166. Хроменко І. Особистісно орієнтоване навчання. Як побудувати урок літератури за технологією Intel (R) «Навчання для майбутнього»: заняття № 4. *Зарубіжна література в школах України*. 2011. № 7/8. С. 31 – 37.
167. Цікаві факти з життя Гоголя. URL: <https://library.diit.edu.ua/uk/article/530>
168. Черкасова Л. Натовп. Психологія натовпу: план-конспект інтегрованого уроку з ОБЖ та зарубіжної літератури у 10-му класі. *Здоров'я та фізична культура*. 2006. № 8, березень. С. 14 – 16.
169. Чернишов О. Сучасний урок: синтез традицій та інновацій. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2011. № 12. С. 24 – 28.
170. Шевченко А. І. Інформаційно-комунікаційні технології як засіб розвитку пізнавального інтересу учнів на уроках літератури. *Таврійський*

- вісник освіти.* 2014. № 1(1). С. 176 – 180. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2014_1\(1\)__32](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2014_1(1)__32)
171. Шиян Т. О. Бінарний урок: література – історія : питання з історії України : 11 клас. *Вивчаємо українську мову та літературу.* 2006. № 34, грудень. С. 12 – 14.
172. Шкловська О. Н. «Діалог з митцем» на уроці зарубіжної літератури: актуальні проблеми, пошуки, рішення // *Зарубіжна література в школах України.* 2011. № 12. С. 61-64.
173. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури. Х. : Вид. група «Основа», 2009. 121 с.
174. Шуляр В. Методична лоція : бібліографічний путівник учителя літератури. Миколаїв : Іліон, 2008. 336 с.
175. Яремчук Н. Структура і методика проведення інтерактивного уроку. *Завуч.* 2008. № 28, жовтень. С. 19 – 22.
176. Ярцева Т. О. Інтегрований урок української та російської літератури: 10 клас. *Зарубіжна література в школі.* 2005. № 19, жовтень. С. 14 – 16.
177. Яценко Г. Ю. Комунікативність в системі дистанційного навчання: фактори інтенсифікації : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10. Київ, 2009. 211 с.